الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون

بعونہ تعالیٰ کتاب مستطاب در حلت و اباحت سماع المسمیٰ بہ

بذریعہ رجسٹری ہوا حقوق محفوظ ہند

رسالہ اصول السماع عربی

مصنفہ حضرت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت [illegible]

سنہ ۱۸۸۹ء مع ترجمہ فارسی سنہ ۱۳۰۶ھ

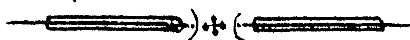
شائع کردہ بندہ ذو الجلال حسن یحییٰ ال... مخزن التجارت و مالک مطبع محب ہند

در مطبع محب ہند دہلی واقع دریا گنج طبع شد

قیمت سیرام پوری کاغذ ۲ ولایتی کاغذ ۳ محصول

هو العزیز

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سپاس بیقیاس مر خالق بیچوں و بیچگوں را بر آنکہ زمرۂ اولیا را مخصوص گردانید از بندگان خویش و درود ثنا محدود بر رسولے را کہ شفاعت خواہد کرد او شان را بفضل عمیم خویش بموجب آیہ کریمہ وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِیْنَ و بر آل و اہل بیت و یاران او باد اما بعد میگوید بندۂ کمینہ سرفدا کردہ جان نثار نمودہ دین و دنیا سپردہ مرادات دارین یابندہ حاجات کونین ستانندہ آستانہ فیض نشانہ درگاہ والا جاہ جناب فیض مآب خواجہ راستین شمس العاشقین قمر المعشوقین فخر الاولین والآخرین متمسک المشائخین سلطان المشائخ فی السموات والارضین حضرت خواجہ نظام الحق والشرع والہدی والدین محبوب الٰہی اَلَّذِیْ کَانَ وَلِیًّا وَّ اٰدَمُ بَیْنَ الْمَآءِ وَالطِّیْنِ مطیع اللہ الطالبین برکت مزار عقیدت آئیں فدویت گزیں ظہیر الدین کرانوی کہ یکے از غلامان واحدی از متوسلان خلاصۂ خاندان مصطفوی نقاوۂ دودمان مرتضوی حضرت سید عوض علی چشتی نظامی فخری دہلوی ادام اللہ تعالیٰ برکاتہ ہست کہ این ترجمہ رسالہ الیست کہ حضرت مولانا فخر الدین زرادی کہ یکے از اجلہ خلفائے حضرت سلطان المشائخ محبوب الٰہی بودند قدس اللہ سرہما العزیز در حلت و اباحت سماع تصنیف فرمودہ اند و باعث تصنیف

این رساله از سیر الاولیا معلوم میشود که در وقت دولتِ حیات جناب حضرت سلطان
المشایخ قدس الله سره العزیز حاسدان و متعندان از سماع شنیدن آنحضرت عناد
و حسد میبردند و اندرون خود از کینه و فتنه پُر کرده بودند و از اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِیْ مِنَ الْمَحْسُوْدِیْنَ
مِنَ الْحَاسِدِیْنَ که بزبان حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله گذشته است خبر نداشتند
معنی آنکه ای خدایا بگردان مرا از حسد کرده شدگان و مگردان مرا از حسد کنندگان
و همیشه از راه عناد آرزو میداشتند که از بادشاه عهد گفته محضر سماع مقرر سازند با
حضرت پُر عظمت سلطان المشایخ تنها لکن آخر در عهد سلطنت سلطان غیاث الدین تغلق
شیخ زادهٔ حسام نافرجام که در اوائل با نواع شفقت و مرحمت حضرت سلطان المشایخ
بود و از شومت سر شهرت خود معنی ذوق شوق در وی پیدا نشده بود خواست که بجهت
سماع غوغاء محضر سماع پیدا آرد و قاضی جلال الدین و ابوالهی نائب حاکم مملکت که
در تعصب اهل عشق مشهور بود و دیگر دانشمندان متعندان شیخ زادهٔ حسام را انگیخته
پیشوائے خود ساختند و مقرر کرده از بادشاه گفتند که سماع در مذهب امام اعظم حرام است
و شیخ نظام الدین که مقتدائے عالم است میشنوند چندین هزار خلق در کار نامشروع
متابعت او میکنند بادشاه بشنید چون برا از حلت و حرمت سماع خبر نبود متحیر شد که
این چنین بزرگے مقتدائے عالم نامشروع چگونه کند هم نعوذ بالله عما یقول الظالمون
معنی آنکه پناه میجوئیم بخدا از آنچه میگویند ظالمان و سوالها و فتوها قاضی حمید الدین
ناگوری و روایات کتب شرعیه پیش بادشاه بردند گفتند که چون علمائے دین در حرمت
سماع فتوی کرده اند جمله علمائے شهر و صدور و اکابر را طلب کنند و محضر سازند و
معتقدانیکه این خبر بخدمت حضرت سلطان المشایخ رسانیدند آنحضرت هیچ توجه
راه ندادند و علمائے اعلم وقت که بخدمت گاری آنحضرت منسوب بودند پیشتر از
رفتن در محضر سماع آیات و دلائل اباحت سماع برائے استحضار مسائل روبرو عرض
میکردند چون درونهٔ آنحضرت از علم لدنی مملو بود هیچ بایشان التفات نمیکردند و
لیکن آنهانرا هم بر تبحر علم سلطان المشایخ اعتقادے کامل بود افسوس آنحضرت

دیہ رائے بادشاہ طلب واقع شد از یاران خود کسے را طلب نکرد فاما قاضی محی الدین کاشانی
و مولانا فخر الدین زرادی بغیر طلب برابر بندگان آنحضرت رفتند و آنجا پیش از همه
محضر سماع شود قاضی جلال الدین نائب حاکم که مدعی اهل سماع بود سلطان المشائخ
را سخنان نصیحت آمیز و کلمات تعصب انگیز گفتن گرفت چنانکه نه لایق مجلس آنحضرت
بود و آنحضرت تحمل میکرد و حلم می ورزید چون سخن بدینجا رسید که بعد ازین اگر دعوے
کنی و سماع بشنوی منکه حاکم شرع ام ترا بیازارم سلطان المشائخ ازین سبب در غضب
شد و فرمود معزول باد ازین شغل که بقوت آن این سخن میگوئی چنانچه بعد از دوازده
روز از قضائے الٰہی معزول شد و عنقریب سفر کرد و شیخ زاده حسام گفت که در مجلس شما
سماع میباشد و رقص مے کنند و آواز نعره و آه میکنند سلطان المشائخ فرمود که غلبه مکن معنی
سماع بگو چیست او گفت نمیدانم آنحضرت فرمود چون معنی سماع ندانی با تو سخن
کردن نشاید شیخ زاده حسام ملزم شد و ساکت گردید و بادشاه که سخن دلپذیر حضرت
سلطان المشائخ بگوش هوش بشنید و گفت که حضرت غلبه مکنید بشنوید شیخ چه میفرماید و مولانا
حمید الدین و مولانا شهاب الدین ملتانی ساکت بودند بلکه مولانا حمید الدین بیان میکردند
چنانکه مدعیان ذکر مجلس سلطان المشائخ میگویند همچنان نیست من برخلاف آن معا
کرده ام درین محل قاضی کمال الدین گفت که جائے روایت دیده ام هم قال ابوحنیفة
السماع حرام والرقص فسق الی ست یعنی گفت ابوحنیفه که سماع حرام است و رقص کردن کار
بدست نزدیک او درین اثنا مولانا فخر الدین زرادی روئے مبارک خود جانب علمائے
شهر کرد و از وفور علم و قوت ولایت خود گفت که شما از دو جهته یک جهته گیرید اگر جهته حرمت
گیرید حل ثابت کنم و اگر جهته حل گیرید حرمت ثابت کنم و فی الحقیقت چنان قوت علم و
تقوی داشت که اگر پیشینه علامهٔ عصر بودے تا او را ملزم نکردے نماندے و اصلا
در بحث مسامحت نکردے و هم در اثنائے بحث مولانا علم الدین نبیسه شیخ الاسلام
بهاء الدین ذکریا در آمد بادشاه از وے پرسید که تو هم دانشمندی درین باب چه میگوئی
که سماع حلال است یا حرام و چون در بغداد و روم و شام گردیده مشائخ آن ضلع

میشنوند یا نہ مولانا علم الدین گفت کہ من درین مقدمہ رسالہ **مقصدہ** نام نوشتہ ام
و ادلہ حلت حرمت آوردہ ام و دران کتابت کردہ ام اما آنانکہ بدل میشنوند ایشان را
مباح است و آنانکہ بہ نفس میشنوند ایشان را حرام و در ہمہ شہرہا و ہر دیار بزرگان و
مشایخان سماع مے شنوند و بعضے با دف و شبانہ و کسی ایشانرا منع نمیکند و سماع درمیان
مشایخ از شیخ جنید و شبلی موروث ہست پس بادشاہ این چنین شنیدہ ساکت گشت
و مولانا جلال الدین گفت کہ بادشاہ بر حرمت سماع حکم کند و مذہب امام اعظم رعایت
دارد. درینمحل حضرت سلطان المشایخ از بادشاہ فرمود نخواہم کہ درین باب حکمے کنی
بادشاہ حکم آنحضرت قبول کرد و ہیچ حکم نکرد و درین حرف دو روایت است یکے
آنکہ مولانا فخر الدین زرادی در رسالہ اباحت سماع کہ نام او کشف القناع عن وجوہ السماع
کردہ ہست آوردہ است و صحیح ہمین ہست چرا کہ مولانا فخر الدین زرادی دران مجلس
حاضر بود و بیشتر بحث با قاضی کمال الدین صدر جہان او کردہ و آن اینست وما
قال المخالف من الادلیة فی تضلیل من یقول بالتحلیل ثم کان ظاہر البطلان یرجع
البحث الی الحرمة والحل ثم اولی الی اولویة الترک والفعل وکان ذلک من اول الضحی الی اوان الظہر
المجلس من عند السلطان یعنی آنکہ و آنچہ گفتہ است مخالف از دلیلہا در گمراہ کردن کسے کہ میگوید
بحلال گردانیدن ہرگاہ کہ بود ظاہر دروغ رجوع کرد بحث سوئے حرام شدن و حلال
شدن پستر رجوع کرد سوئے بہتر بودن ترک و کردن و بود این قصہ از اول وقت
ضحی تا اول سایہ اصلی زوال پستر برخواستند ہمہ مردمان مجلس از سرائے بادشاہ
و روایت دوم آنکہ بادشاہ حکم کرد حضرت سلطان المشایخ وقتیکہ خواہند سماع بشنوند
کسے منع نکند و آنانکہ بنفس سماع بشنوند چنانکہ طائفہ قلندریان و حیدریان ایشانرا
منع سازند و این روایت ضعیف است زیرا کہ اینہا دران وقت حاضر نبودند و بعد
فراغ بادشاہ حضرت سلطان المشایخ را بالتعظیم و تکریم بسیار رخصت گردانید ہمدرین
روزہا یکے از حضرت سلطان المشایخ پرسید کہ مگر درینوقت حکم شدہ ہست کہ حضرت
مخدوم ہرگاہ کہ خواہند سماع بشنوند او را حلال ہست آنحضرت فرمود اگر حرامست

بگفتہ کسے حلال نشود و اگر حلال است بگفتہ کسے حرام نشود ولیکن مسئلہ مختلف فیہ است حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ حکم استماع با دف و شبانہ مباح میدارد و بر خلاف علمأ ما و اکنون ہر چہ حاکم کند ہمان باشد مولانا ضیاء الدین برنی در حیرت نامہ خود مے آرد چون سلطان المشایخ از محضر مذکور در خانہ آمد بوقت نماز پیشین مرا و مولانا محی الدین کاشانی و امیر خسرو را طلب کردہ فرمودند کہ دانشمندان دہلی بعداوت و حسد من پر بودند میدان فراغ یافتند و سخنہا پر از عداوت بسیار گفتند و عجبے امروز معائنہ شد کہ در معرض حجت احادیث صحیحہ حضرت محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نمی شنوند و ہمیں میگویند کہ در شہر ما عمل بر روایت فقہ مقدم است بر حدیث و سرباز کہ حدیث صحیح حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مذکور میشد بر می آمدند و منع میکردند کہ این حدیث متمسک شافعی است و او دشمن علماء ماست و ہیچ عالمی نہ دیدہ شدہ و نشنیدہ شدہ کہ احادیث صحیح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را انکار کردہ باشند و اینچنین سخن نمیگوید مگر آنکس کہ از حدیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اعتقادے نداشتہ باشد و ہم سلطان المشایخ میفرمودند نمیدانم کہ این چہ روزگار ست دران شہرے کہ این چنیں مکابرہ کنند چگونہ آباد ان ماند عجب است کہ خشت خشت نشود چون بادشاہ و امرا و خلایق از قاضی و علمائے شہر میشنوند کہ درین شہر عمل بر حدیث نیست چگونہ اعتقاد بر حدیث آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم راسخ ماند و از آنوقت کہ ایشان روایت کردن حدیث منع میکردند من ترسانم کہ شومت این چنیں بد اعتقادی کہ از علمائے شہر معائنہ شد از آسمان بلا و جلا و قحط و وبا بر سر شہر خواہد بارید از ان بود کہ در چہارم سال ازین ماجرا تمامی علمأ کہ در محضر بودند و دیگران ہم بسبب ایشان در دیوگیر جلا کردند و بیشتر ازان علمأ در دیوگیر سر نہادند قحطے مہلک و وبائے سخت در شہر پیدا شد سبحان اللہ ہر سخنے کہ زبان مبارک حضرت سلطان المشایخ گذشتہ بود عین آن معائنہ شد و تمامی این محضر سماع در سیر الاولیا مرقوم است درین رسالہ بنا بر اسناد خلاصہ آن نوشتہ ام و در فواید الفواد ملفوظ حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز احوال سماع

بسیار جاناں کو رست من عین آں عبارت تبرکا آورده ام جائے فرموده که سِکه سماع
دریں شهر قاضی حمید الدین ناگوری نشانده است قاضی حمید الدین قدس الله سره العزیز
المبارک و قاضی منهاج الدین همچوں او قاضی نشده و صاحب سماع بودند به سبب
ایشاں اینکار استقامت پذیرفت اما قاضی حمید الدین ناگوری باآنکه مدعیان با او
منازعت کردند و خصومت بسیار و قاضی همبراں حرف ثابت بود جائے فرموده که
چون ذکر سماع شنیدن قاضی حمید الدین بسیار شد مدعیان آنوقت فتوا بسیار
کردند جوابها شنیدند و هم نبشتند که سماع حرام است فقیهے بود که او با قاضی حمید الدین
آمد و شد داشت مگر او همبراں فتوی چیزے نبشت این خبر با قاضی حمید الدین
رسانیدند دریں میان آں فقیه بخدمت قاضی حمید الدین آمد قاضی حمید الدین
روسوئے او کرد و گفت تو هم جواب آن نبشتهٔ فقیه شرمنده گونه شد گفت آرے
نبشته ام برینحرف خواجه ذکره الله بالخیر فرمود روزے قاضی حمید الدین چیزے از
سر خود بیروں داد باآن فقیه گفت آن مفتیان که جواب نبشته اند نزدیک من
ایشان هنوز در شکم مادر اند اما تو زاده شدهٔ و لے هنوز طفلی و جائے دیگر فرمود که مولانا
برهان الدین بلخی را با وفور علم کمال صلاحیت هم بود چنانکه بارها گفتی که خدائے
عزوجل مرا از هیچ کبیره نخواهد پرسید مگر از سماع آنگاه خواجه ذکره الله بالخیر تبسم فرمود
وگفت که مولانا برهان الدین چو ایں سخن بگفتی که خدائے عزوجل مرا از هیچ کبیره
نخواهد پرسید ایں هم بگفتی که مگر از یک کبیره از و پرسید نا که آن کبیره کدامست
گفت سماع چنگ که آن بسیار شنیده ام و ایں ساعت هم اگر باشد بشنوم و جائے
فرموده که مشایخ فرموده اند که در سه وقت نزول رحمت باشد یکے در حالت سماع دوم
در وقت طعام که بر نیت قوت طاعت خورند سیوم در وقت ماجرا و صفا کردن
درویشان و جائے فرمود که صاحب مرصاد دریں باب رباعی نوشته

دنیا طلبا جهان بکامت بادا
وین جیفهٔ مردار بدامت بادا
گفتی که بنزد من حرامست سماع
گر بر تو حرامست حرامت بادا

بازبنده عرض داشت کرد که اکثر علما دریں باب بحثے کنند و در نفی سماع سخن گویند
نیکو نماید اما آنکه در جامهٔ فقر باشد او چگونه نفی کند و اگر هم بنزدیک او حرام باشد آنقدر
کند که خود نشنود و اما با دیگران خصومت نکند که مشنوید خصومت صفت درویشان
نیست خواجه ذکره الله بالخیر تبسم فرمود باز بنده عرضداشت کرد که بنده این طائفه را
که منکر سماع اند نیکو میداند و بر مزاج ایشان وقوفے تمام دارد و غرض آنکه ایشان که سماع
نمی شنوند هم چنیں میگویند که ما ازان نمی شنویم که حرام ست بنده سوگند نمی خورد
اما راست میگوید که اگر سماع حلال بودے هم ایشان نشنیدندے خواجه ذکره الله بالخیر
بریں سخن تبسم فرمود و گفت آرے چوں در ایشاں ذوقے نیست چگونه شنیدے
و هرچه شنیدندے و جائے در سیر الاولیا آمده که حضرت گنجشکر در حق سلطان المشائخ
قدس سرہما فرموده که من از خدا خواسته ام که هرچه تو خدا خواهی بیابی بعد ازان
آن روز عصا بمن دادو فرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدیں قدس الله سره العزیز
در حجره سر برهنه کرده و بشره متغیر کرده میگشت و ایں بیت میگفت **بیت**

خواهم که همیشه در وفائے تو زیم	خاک شوم و زیر پائے تو زیم
مقصود من خسته ز کونین توئی	از بهر تو میرم از برائے تو زیم

چون بیت تمام کرد سر بسجده نهاد چند کرت من مثل این دیدم در حجره در رفتم و سر
در قدم شیخ شیوخ العالم نهادم شیخ کبیر فرمود بخواه چه میخواهی من چیزے
دینی خواستم شیخ مرا بخشیده بعده پشیمان شدم که چرا نخواستم که در سماع بمیرم بعده
قاضی محی الدین کاشانی پرسید آنچه بود سلطان المشائخ فرمود استقامت خواستم
شیخ مرا بخشید المرام آنکه چوں رساله حضرت مولانا فخر الدین زرادی بزبان عربی
بود لهذا بموجب فرموده سیدی سندی مرشدی ترجمه آن بزبان فارسی کردم آیندگی الرجا ان
یقبله الکاملون الماهرون وان کره الحاسدون الظالمون کما جاء فی التنزیل والله متم نوره
ولو کره الکافرون یعنی آنکه و امید از خدائے تعالی اینکه
قبول کنند ایں ترجمه را کاملان و ماهران و اگرچه کراهیت برند حسد کنندگان و ظلم

نمایندگان چنانچه آمده است در قرآن شریف و خدا تعالی تمام کننده نور خود است
واگرچه مکروه پندارند کافران **هذا ابتداء رسالهٔ اصول السماع بسم الله الرحمن الرحیم**
م الحمد لله الذی خص الاولیاء بحسن الاستماع ت حمد برائے خدا ئیست چنین
خدا که مخصوص گردانیده اولیا را به نیکوئی شنیدن مترجم میگوید که باید دانست که
ایجاد و امر اند یکے سماع و معنی آن شنیدن است هر چیز را که بشنود و دیگرے حسن
سماع و معنی آن شنیدن کلام حق و کلام قدیم و این مخصوص است مر اولیا را
قدس الله سرهم و ایشان جز کلام حق هیچ نمیشنوند و اگر چیزے میشنوند بران حمل
میکنند کما قال الله تعالی فاینما تولوا فثم وجه الله چنانچه این بیت بر همین آیه محمول است +

در و دیوار بین آئینه شد از کثرت شوق	هر کجا مینگرم روئے ترا مینگرم

م واطاب اسرارهم بلطائف المخاطب عند السمع ت وخوش گردانید درونها ایشانرا به پاکیزگی
ها چیزهائے خطاب کرده شده نزدیک شنیدن م واسمع قلوبهم کلامه القدیم بکشف الغطاء
وشنوانید دلهائے ایشانرا کلام قدیم خود بکشودن پرده هائے م والصلوة علی محمد سید
الانبیاء بالاعجازات ت ودرود نازل باد بر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم سردار پیغمبران بالاتفاق م وعلی
اله واتباعه الذین لهم حسن الاتباع ت وبر اولاد و متابعان او رضی الله عنهم که بر سے ایشان
نیکو متابعت است م المقدمة ت مقدمه در لغت آنرا گویند که پیشوائے لشکر باشد و در اصطلاح
علما آنرا که در شروع کتاب یا شروع علم ذکر آنرا مقدم باشد م اعلم ان اهل السنة والجماعة
ثلث فرق ت بدانکه اهل سنت و جماعت سه فرقه هستند م الفقهاء ت یکے فقیهان م والمحدثون ت
دویم محدثان م والصوفیة ت سوم صوفیان م فالفقهاء سمو المحدثین اصحاب الظواهر ت پس
فقیهان نام نهاده اند محدثان را صاحبان ظاهر ت لانهم یعملون بمجرد الخبر ویطلبون
الاسناد الصحیحة ت زیرا که ایشان اعتماد میکنند فقط بر حدیثیکه روایت کرده شده باشد از جناب
رسالت مآب صلی الله علیه وسلم و طلب میکنند سندهائے صحیح را که راوی او معتبر باشد
فقه م وهم اهل الرای ت وایشان یعنی محدثان نام نهاده اند آنها را یعنی فقیهان را
صاحبان عقل م لانهم یعملون بالرای ویترکون الخبر الواحد ت برائے اینکه آنها عمل میکنند

برعقل خود و ترک میکند حدیث میکند حدیث واحد را یعنی حدیثی راکه راوی او یک باشد م فعندهم العمل بالدرایت مع وجود مخالفته للخبر الواحد عن الثقات جائز ت پس نزدیک اوشان عمل کردن برعقل و قیاس باوجود مخالف شدن حدیث که واحد شدن از راویان ثقه معلوم باشد جایز است م وعند المحدثین لا یجوز ..... ت پس نزدیک محدثان جایز نیست م والصوفیه اجود الفریقین بالصفات وصوفیان جید ترین هر دو گروه هستند وصاف تر اوشان م لانهم یتوجهون الی الله تعالی بترک الالتفات عما الله تعالی ت زیرا که اوشان متوجه میشوند سوئے خدا تعالی بترک کردن التفات از چیز یکه ما سوائے خدا تعالی است م فهم یعملون بالله ... الاحوط ولا یقبلون المذهب المعین ت پس اینها عمل میکنند بمذهب محتاط تر و قبول نمیکنند مذهب معین را م کما قال بعضهم الصوفی لا مذهب له ای المذهب المعین ت چنانچه گفته اند بعضی اوشان که صوفی نیست مذهب از برائے او یعنی مذهب معین م ویتمسکون بقوله علیه الصلوة والسلام ت وتمسک میکنند بقول پیغمبر خدا که درود باد براو درود و سلام م اختلاف امتی سعة فی الدین ت اختلاف امت من وسعت است در دین م فاذا کان الاختلاف توسیعا فاختیار المذهب المعین تضییق ت پس هر گاه بیکه که اختلاف وسعت شد پس اختیار کردن مذهب معین تنگی است م وتضییق الموسع ممنوع فی الدین ت وتنگ کردن کشاده شده را منع کرده شده است در دین م لانه حرج فی حق المکلف ت زیرا که این حرج است در حق تکلیف کرده شده یعنی بنده م وکذلک منع النبی صلی الله علیه وسلم الاعرابی حین دعاء ت وبرائے همین منع کرده است پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اعرابی را وقت دعا کردن او و اعرابی ساکن دیهات را گویند م اللهم ارحمنی ومحمد ولا ترحم معنا احدا ت مکن همراه ما کسے دیگر را مارا و محمد را رحمت بار خدایا رحمت کن م لقد تحجرت واسعا ای تضییق ت وفرمود جناب رسالت مآب صلی الله علیه وسلم که البته تحقیق تو تنگ کردی تو فراخ را م فثبت ان اختیار المذهب المعین لیس لشیء ت پس ثابت شد که اختیار کردن مذهب معین چیزے خوب نیست م وهو طریق العوام ت واین راه عوام است م ویؤیده الکتاب والسنة ت وتائید میکند این را قرآن وحدیث م وجمع علیه المحققون

کرده اند برین محققان م والکتاب هو قوله تعالی فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون ت پس قرآن
این قول خدایتعالی است پس سوال کنید اهل ذکر را اگر باشید نه دانید م فالامر بالسوال
من غیر تعیین یدل علی ان اختیار المذهب المعین بدعة ت پس حکم او سبحانه بسوال
بدون تعیین کردن اهل ذکر دلالت میکند بر آنکه اختیار کردن مذهب معین بدعت است م
واما السنة فقوله علیه الصلوة والسلام ت ولکن حدیث پس قول آنحضرت است بر وی
درود وسلام م اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم ت یاران من همچو ستارگان اند
بهر کسی که از ایشان اقتدا کنید هدایت یابید م فالامر بالاقتداء کالامر بالسوال فی ترک الاختیار
ت پس حکم اقتدا در حدیث همچو حکم سوال است در قرآن مجید در ترک کردن اختیار یعنی
چنانکه در قرآن شریف حکم سوال مطلق است از کسی شخص معین نیست همچنین در حدیث حکم اقتدا
از کسی صحابی معین نیست م واما الاجماع فهو ظاهر ت ولیکن اجماع پس ظاهر است م
لان التتبع فی اقوال العلماء المجتهدین واجب حتی یمیز العاقل دلیل الراجح من المرجوح
والقوی من الضعیف ت زیرا که نظر کردن در قولهای عالمان مجتهدان واجب است تا که
تمیز کند عقلمند دلیل غالب را از مغلوب و قوی را از ضعیف م لزیادة الرشد فی الاصول
ت برای زاید شدن رشد در اصول م وهو طریق طالب العلم ت واین راه طلب کردن علم است م و
طلبه واجب بالاجماع ت وطلب کردن علم واجب است بالاتفاق م لما ورد فی الحدیث ت چنانکه
درین مقدمه حدیث شریف وارد است م طلب العلم فریضة علی کل مسلم ومسلمة ت یعنی طلب کردن علم فرض
است بر هر مرد مسلمان و زن مسلمان فاختیار المذهب المعین بالتقلید لسد
هذا الباب پس اختیار کردن مذهب معین بتقلید بند کردن این باب است م و
القیاس کذلک لکونه ترجیحا بلا مرجح ت وقیاس نیز همچنان است برای
بودن او یعنی اختیار مذهب معین غلبه بدون غالب کننده زیرا که اختیار کردن مذهب
معین با وجود برابر شدن همه مذهب ها اهل سنت وجماعت در حقیقت دعوی است بدون
دلیل م وحرج فی حق المکلف کما ذکروه ت وحرج در حق تکلیف کرده شده یعنی بنده
چنانچه ذکر کرده اند وشان یعنی فقیهان م فاذا کان الصوفیة فی مذهب غیر معین

فی روایة الفقهاء علیهم لیس بحجة ت پس آگاه که صوفیان در مذهب غیر معین شدند زیرا که نه فقط قول فقیهان میگیرند و نه قول محدثان بلکه در هر چیز یکه احتیاط زیاده باشد همانرا میگیرند پس روایت فقیهان بر او شان حجت نیست م فافهم ت پس فهم کن م واسمع الان ت بشنو اکنون م فها انا شرعت فی توضیح السماع واباحته ت پس آگاه باش که حالا شروع کردم در واضح کردن سماع و مباح کردن او م وصنفت کتابا موسوما باصول السماع ت و تصنیف کردم کتاب نام نهاده شده باصول السماع م مرتبة علی عشرة اصول واعرضت عن زیادة الفصول ت و مرتب کردم در ده اصل و کناره گزیدم از زیاده کردن فصلها م

الاصل الاول

فی بیان حقیقة السماع صیغة ولغة واصطلاحا ت اصل اول در بیان کردن حقیقت سماع است از روی صیغه که کدام صیغه او از روی معنی لغوی و از روی معنی اصطلاحی م السماع لفظ مشترک ت سماع لفظی است مشترک میان چند معنے م وهو عند البعض الاسم الجامد کما فی تاج الاسامی السماع السرور ت او نزدیک بعضی اهل لغت اسم جامد است چنانچه در تاج الاسامی که کتابی است در لغت که سماع بمعنی مسرت است اسم جامد آنرا گویند که نه خود از کسی لفظ مشتق باشد و نه از وی کسی صیغه دیگر مشتق باشد م وعند الاکثر هو المصدر بمعنی السمع واستعمل فی المسموع یقال هذا الکتاب سماع ای مسموع ت و نزدیک اکثر کسان او مصدر است بمعنی شنیدن و استعمال کرده شده است در معنی مفعول که لفظ مسموع است بمعنی شنیده شده مثلاً گفته میشود این کتاب سماع است یعنی شنیده شده است و این است تحقیق صیغه و لغت آن م اما فی الاصطلاح فهو المسموع المطبوع المجموع من الصوت الحسن والکلام الموزون حتی ینصرف الفهم عند الاطلاق علی ذلک ت لیکن در اصطلاح پس سماع عبارت است از شنیده شده خوش آینده جمع کرده شده از آواز نیکو و کلام موزون تا که برگیرد فهم نزدیک گفتن لفظ سماع بر این معنی م وفی هذا الاصطلاح مراعات المعنی اللغوی فهو الاصل ت در این اصطلاح یعنی اصطلاح صوفیه صافیه رعایت کردن معنی لغوی است و همین اصل است م والسماع دون الغناء لانه استماع الاشعار التی تکون فی ذکر القول مع حسن الصوت ت و سماع

مغایر غناست زیراکہ غنا عبارت از شنیدن شعرہائیکہ در ذکر غوانی باشند یا آوازنیکو م والغوانی
هی النساء التی یستغنی هی بالحسن عن الزینة ت وغوانی زنانے ہستند کہ
بے پروائے باشند بسبب حُسن از زینت م کما اشار الیہ الشیخ العارف ابو طالب المکی فی قوة
القلوب ت چنانچہ اشارہ کردہ است سوئے این شیخ عارف ابو طالب مکی در کتاب قوة القلوب
کہ تصنیف اوست م ان الاغانی ما تتشبب بہ النساء و وصفن بہ شهدن فیہ
ت کہ تحقیق آغانی چیزیست کہ چنگل میزنند بان زنان و وصف کردہ شدند بآن و مشاہدہ کردہ شدند
دران م ودعی الی الهواء والمشوق الی اللهو ت ودعوت میکند آن چیز سوئے خواہش
نفس وشوق میدہاند طرف لہو ولعب م وقولہ حجة الاستفاضة علمه فی لغة العرب
وکمال ورعه ت وگفتہ آن شیخ حجت است از جہت کثرت وشہرت علم او در لغت عرب وکمال پرہیزگاری
او م فالسماع لا یحرم بحرمة ابتداءً ت پس سماع حرام نباشد بحرام شدن غناء
ہرگز چراکہ آن امور قبیحہ کہ در غناء ہستند در معنی سماع ماخوذ نیست م کو قسم احدان لا یاکل اللحم
فاکل لحم السمک لا یحنث عند ابی حنیفة رضی اللہ عنہ ت آیا نمی بینی
تحقیق اگر سوگند یاد کند کسی باینکہ نخورد گوشت را پس خورد گوشت ماہی را دروغ گو نمیشود نزدیک
امام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ م لان اسم اللحم عن الالتحام وهی الشدة والالتحام
فیہ غیر موجود فلا یدخل فی حکمہ حقیقة ت زیراکہ لفظ لحم
خبر میدہد از التحام و این بمعنی سختگی و پیوستگی است و سختگی و پیوستگی در گوشت ماہی موجود نیست
پس گوشت ماہی داخل نخواہد شد در حکم گوشت در حقیقت م فکذلک السماع یخرج حکم
الغناء اذا سمعہ للیسعر عن ذکر الغوانی ت پس ہمچنین سماع خارج
میشود از حکم غناء جہت اینکہ لفظ غناء خبر میدہد از ذکر غوانی و او در معنی سماع نیست م فالسماع
مطلق والغناء مقید والمطلق خارج عن حکم المقید ت پس سماع
مطلق است و غنا مقید است و مطلق خارج میشود از حکم مقید مستر جم گوید چنانچہ استعمال رنگ سرخ مثلاً
در شرع ممنوع است و دیگر رنگہا جایز چراکہ حکم مقید کہ حرمت است بر مطلق نمی آید م فاذا کان
السماع فارغاً عن وصف الغناء فهو مباح بالاتفاق لانہ مجموع من الصوت الحسن والکلام الموزون

پس وقتیکہ شد سماع خالی از وصف غنا یعنی از امور یکہ در معنی غناء ماخوذ اند پس آن مباح باشد بالاتفاق زیراکہ تحقیق سماع جمع کردہ شدہ است یعنی مرکب است از آواز نیکو وکلام موزون م واستماعہما فی الشرع جائز اذ کل واحد منہما حسن المعنی فی عینہ ت وشنیدن این ہر دو در شرع جائز است سبب اینکہ ہر یک ازین دو نیکوست بنا بر معنی کہ در ذات اوست م

الاصل الثانی فی استماع الصوت الحسن ت اصل دوم در شنیدن آواز نیکوست م الصوت الحسن نعمۃ زاد اللہ تعالی فی خلق الانسان تحسن لادائہ ت وآواز خوش نعمت ست زیادہ گردانیدہ است ورا خدائے تعالے در پیدایش انسان پس بہتر است ادا کردن او م وھی نعمۃ من عندہ التی عبدہ فھو فی نفسہ حسن واستماعہ مستحسن ت وآواز نیکو نعمتی ست از نزد او سبحانہ سوئے بندہ او پس او در ذات خود نیکوست وشنیدن او نیز نیک کردہ شدہ ست م اذ اللہ تعالی من بہ علی العباد کما جاء فی التنزیل ت زیراکہ خدائے تعالی منت نہادہ است بآن بر بندگان خود چنانچہ در قرآن مجید آمدہ م ویزید فی الخلق ما یشاء ت معنی چنین است کہ زیادہ میکند او سبحانہ در پیدایش ہر چیزے راکہ میخواہد م قال بعض المفسرین وھو صوت الحسن ت بعض مفسرین گفتہ اند کہ آن چیز آواز نیکوست م وقراء فی الحلق وھو من نوادر القراءۃ ت بعضی قاریان فی الحلق بضم الحا خواندہ اند واین از قراءات ہائے نادرہ ست م واصطفی الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام بہ کما قال النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ما بعث النبی قط الا ولہ حسن الصوت ت وبرگزیدہ شدہ اند پیغمبران بر ایشان درود سلام بآنچہ فرمودہ ست پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم کہ فرستادہ شدہ ست کسی پیغمبر ہرگز مگر برائے او حسن صوت است یعنی پیغمبران را آواز خوش میباشد م فالتلذذ بہ شکر النعمۃ وھو واجب بقولہ تعالی ت پس لذت گرفتن بآن یعنی آواز نیکو شکر نعمت است واین واجب ست بموجب قول خدائے تعالے م واما بنعمۃ ربک فحدث ت معنی چنین است ولیکن بہ نعمت پروردگار خود سخن کن یعنی نعمت پروردگار خود را بہ شکر کردن ظاہر کن م فالحدیث یقتضی وجوب التلذذ ت پس حدیث شریف تقاضا میکند واجب شدن لذت گرفتن را م والصوت القبیح منکر کما قال اللہ تعالی ان انکر الاصوات لصوت الحمیر ت وآواز بد انکار کردہ شدہ ست

چنانچہ فرموده است خدائے تعالی کہ تحقیق بدترین آوازہا آواز خر است م فثبت ان
نقیضہ مرضی اذ الشئ یتبین بضده ت پس ثابت شد کہ تحقیق نقیض آواز بد
یعنی آواز خوش پسندیده است زیرا کہ شے ظاہر میشود بضد خود م ولانہ معجزة لداود علیہ
الصلوة ت و برائے اینکہ آواز خوش معجزه حضرت داؤد پیغمبر است بر او درود وسلام م وھو آیۃ
من ایات اللہ تعالی ولہ تاثیر بلیغ فی القلوب کذلک کان یرفع من مجالسہ ت و آواز خوش
آیتی است یعنی نشانی است از آیات خدائے تعالی و برائے او تاثیر است بسیار
در دلہا و برائے ہمین بود کہ بر داشتہ میشدند از مجلس ہائے او جنازہا لما روی عن
الثقات ان داؤد علیہ السلام کان یسمع قرائتہ الانس والجن والوحش والطیر ان قراء الزبور ت
برائے اینکہ روایت کرده شده است از مردمان ثقہ بدرستی کہ داؤد علیہ الصلوة بود کہ
میشنوند قرأت او را آدمیان و جنات و جانوران وحوش چرپایہ و پرنده
وقتیکہ میخواند زبور را م وکان یرفع من مجلسہ اربعمائۃ جنازة ممن قد مات
من المستمعین و بود کہ برداشتہ شدند از مجلس او چہار صد جنازه از کسانیکہ تحقیق مردند
از شنوندگان م وذکر الترمذی فی نوادر الاصول باالاسناد عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہ
ت وذکر کرده است حافظ ترمذی در کتاب نوادر الاصول بسند کردن از ابن عباس
رضی اللہ عنہ م انہ قال داؤد علیہ الصلوة والسلام کان یقراء الزبور بسبعین صوتا ت بدرستی
کہ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ تحقیق داؤد علیہ الصلوة والسلام بود کہ میخواند
زبور را بہفتاد آواز م وکان یقرء قراءۃ یطرب منہا الھوام ت و بود کہ میخواند قرأت کہ خوش
میشدند از ان حشرات الارض م وکان اذا اراد ان یبکی نفسہ لم یبق دابۃ فی بر ولا بحر
الا انصت لصوتہ ت و ہرگاہیکہ اراده میکرد باینکہ بگریاند نفس خود را باقی نمیماند ہیچ جانورے
بری و بحری مگر اینکہ میشنیدند آواز او را م فالصوت الحسن اذا کان معجزة للنبی فاستماعہ اولی
ت پس آواز نیکو وقتیکہ معجزه پیغمبر باشد پس شنیدن او واجب باشد مترجم گوید کہ
از سلف منقول است کہ آواز نیکو خدائے تعالی را نیز پسندیده چنانچہ در حدیث
شریف آمده است کہ شخصے بکمال الحاح و تضرع در جناب الہی دعا میکرد جبرئیل

علیہ السلام عرض نمود کہ اے پروردگار این بندۂ تو دعا میکند قبول کن حضرت رب العزت فرمود کہ من میدانم حاجت گفتن تو نیست وسببت تاخیر اینست کہ آواز این شخص خوش می آید پس معلوم شد کہ تعجیل در دعا ناپسندیدہ ست م والله اعلم لکن لک الاستماع ت ہمچنین حکم سماع است یعنی شنیدن او واجب است چراکہ در سماع صوت حسن میباشد م اذ حق المعجزة هو الاظهار والمشاهدة والقبول برائے اینکہ حق معجزہ ظاہر کردن و دیدن و باور نمودن ست م اما قوله علیه الصلوة والسلام صوتان ملعونان صوت بکاء عند مصیبة وصوت مزمار عند نغمة فهو دلیل الاباحة ت لیکن قول پیغمبر خدا صلی الله علیہ وسلم کہ دو آواز لعنت کردہ شدہ اند یکے آواز گریہ و نوحہ نزدیک مصیبت و دیگرے آواز مزمار نزدیک شادی پس این قول دلیل مباح کردن ست م لان مفهوم الخطاب اباحة في غير هذه الاحوال والا لبطل التخصيص ت زیراکہ مفہوم خطاب تقاضا میکند مباح شدن او را یعنی حسن صوت را در غیر این احوال چراکہ تخصیص مزامیر دلالت میکند براینکہ صوت بدون مزامیر مباح باشد وگرنہ تخصیص باطل گردد م فافهم ت پس فہم کن م الاصل الثالث في المزامير ت اصل سوم در مزامیر ست م المزمار آلة توجد بها الاصوات الموزونة فهي بالنظر الى نفسها مباحة كما ذكرنا اما الحرمة فلعلة اخرى وهو تذكر الشرب ت مزمار آلتیست کہ یافتہ میشود بآن آوازہائے وزن کردہ شدہ و او بنظر ذات خود مباح است برائے آنکہ مذکور شد کہ صوت حسن معجزہ پیغمبر است و شنیدن او واجب است ولیکن حرام شدن او بنا بر سبب دیگر است و او یاد دہانیدن نوشیدن شراب است کما روی عن الثقات عن النبي صلى الله عليه وسلم اذا حرم الخمر حرم المزامير چنانچہ روایت کردہ اند راویان ثقہ از پیغمبر خدا صلی الله علیہ وسلم کہ وقتیکہ حرام شد شراب حرام شد مزامیر م اذ الناس يضربون وقت شربه فحرم ضربه لئلا يذكرنا باه ت جہت اینکہ آدمیان میزدند مزمار را نزدیک نوشیدن آن پس حرام شد زدن او برائے یاد دہانیدن او آنرا یعنی حرام شد زدن مزمار بسبب یاد دہانیدن او نوشیدن شراب است م وهو قبيح لمعنى في غيره ت وآن یعنی مزمار زدن است بسبب معنی کہ در غیر او اند یعنی

باعث شراب م فاذا کانت هذہ العلة مفقودة یفقد الحرمة ضرورة ت پس ہرگاہ کہ این
سبب گم شود گم خواہد شد حرمت بالضرور یعنی وقتیکہ سبب حرام شدن موجود نباشد حکم حرام شدن نیز
نباشد م ولهذا یباح ضرب الطبل فی حروب وضرب الشیخ ضرب الشیخ فی الاوقات الخمسة
وغیر ذلک ت وبرائے ہمین مباح کردہ است زدن نقارہ در جنگہا و زدن شیخ در پنج اوقات و سوائے
این م فثبت به ان الحکم یتغیر بتغیر العلة ت پس ثابت شد باینکہ تحقیق
حکم تغیر میشود بسبب تغیر علت م واذا کانت النفس منزہ عن اللهو والهواء وموصوفة بالصفوة
والزکاء ومشتاقة الی مشاهدة الله تعالی واللقاء ت وہرگاہیکہ نفس پاک باشد از لہو و لعب و از حرص و ہوا
و موصوف باشد بہ برگزیدگی و پاکی و مشتاقی سوئے دیدن دیدار خدائے تعالے و ملاقات آن م
فاصوات المزامیر داعیه من الکدر الی الصفا ومرفعته عن
السفل الی العلاء ؛؛ ت پس آوازہائے مزامیر دعوت کنندہ اند
از کدورت سوئے صفائی و برانگیختہ کنندہ اند از پستی سوئے بلندی م اذ الصوت الحسن قوت
الارواح وقوتها فی سیران عالم الملکوت ت وبرائے اینکہ آواز نیکو
غذائے روح ہاست و غذائے اینہاست در سیر عالم ملکوت م ویؤیدہ قول ذالنون المصری
رحمة الله علیہ حین سئل عن الصوة الحسن فقال مخاطبا واشارات اودعها
الله اودعها الله تعالی کل طیب وطیبة ؛ ت وتائید میکند این را قول
ذوالنون المصری رحمۃ اللہ علیہ وقتیکہ سوال کردہ شد از آواز نیکو پس گفت خطابہا ئیست کہ واشارتہیست
کہ نہادہ است اینہا را خدائے تعالے در ہر مرد پاک و زن پاکیزہ م فاستماعه لهما مباح لفقدان
العلة قیاسا علی ضرب الطبل فی الحرب ؛؛؛
ت پس شنیدن او برائے آن ہر دو مباح است برائے نبودن سبب حرمت بر قیاس زدن نقارہ
در جنگہا م الا تری ان النبی صلی الله علیه وسلم جوز ضرب الدف فی النکاح
الاعلان ت آیا نمی بینی کہ تحقیق پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم جائز گردانیدہ است زدن دف در نکاح
برائے ظاہر کردن م کما جاء فی الخبر من الصحاح اعلنوا النکاح ولو بالدف
ت چنانچہ در حدیث شریف از صحاح ستہ آمدہ است کہ ظاہر کنید نکاح را و اگرچہ بدف باشد

درحدیث م وفی ایام الاعیاد والسرور لحدیث اخر الاظہار الطربات ت و در روز ہائے
عیدہا و خورمی جایز است بموجب حدیث شریف دیگر بنا بر ظاہر کردن خوشی م الان
فی صوتہ وصفین الاطراب والاعلان فالاطراب الموزونیہ والاعلان لشدتہ ت
بتحقیق در آواز او یعنی دف دو وصف اند یکے خوش گردانیدن و دیگرے ظاہر
گردانیدن پس خوش برائے موزون شدن اوست و ظاہر گردانیدن برائے
شدت بلندگی آواز اوست م فبالنظر الی ھذین وصفین اباح السماع النبی صلی
اللہ علیہ وسلم ت پس بنظر نمودن سوئے ہمیں دو وصف مُباح گردانیدہ ست
شنیدن را نبی صلی اللہ علیہ وسلم وزدن او را یعنی دف را م فما دونہ من المزامیر
بقاس علیہ اذ حرمتہا موجودۃ بوجود العلۃ فیفقد ہا تفوت ت پس چیزے کہ سوائے اوست از
مزامیر قیاس کردہ شود برا و زیرا کہ حرام شدن مزامیر موجود باشد بسبب وجود
علت یعنی شرب خمر پس بحکم شدن آن کم خواہد شد یعنی وقتیکہ علت نباشد حکم حرمت
ہم نباشد م وھذا الاستدلال حمل الامام الغزالی اصوات المزامیر علی اصوات الطیور التی
یکون لہا حسن الترنم و اباح استماعہا ت وہمیں دلیل
حمل کردہ است امام غزالی آوازہائے مزامیر را بر آوازہائے جانوران پرندگان مثل
قمری وغیرہ حنین ہا کہ برائے آنہا نیکو سرود ست یعنی خوش آواز ہستند
ومباح گردانیدہ است شنیدن آنہا را م فبذلک سمع بعض المغلوبین السماع
المزامیر فی غلبات الشوق ت پس ہمین جہت شنیدہ اند بعض کسانیکہ مغلوب
الحال والشوق بودند سماع را ہمراہ مزامیر در غلبہ شنیدہ اند م واما سماع مشایخنا
رضی اللہ تعالی عنہم فبری عن ھذہ التہمۃ وھو مجرد صوت القوال مع
الاشعار المشعر من کمال صنعۃ اللہ تعالی ت ولیکن سماع مشایخان مایان رضی اللہ تعالی عنہم
پس پاک است ازین تہمت یعنی خالی از مزامیر بود و آن فقط آواز مطرب بود
ہمراہ شعرہا خبر دہندہ از کمال کاریگری خدائے تعالی م الاصل الرابع
فی الشعر ت اصل چہارم در شعر است م الشعر کلام موزون مشعر عن المعانی

الدقیقة تصدر عمن له لطف الطبع ت شعر کلامی است وزن کرده شده خبر دہندہ از معنی ہائے باریک ومشکل صادر میشود از شخصیکہ برائے او پاکیزگی طبیعت باشد م فهو اذا كان فی الموعظة والحكمة وشرح صنع الله تعالی فاوقع فی قلب السامع وبعث له الشوق الی الصانع ت پس شعر وقتیکه باشد در نصیحت وحکمت وبیان کاریگر خدائے تعالی پس درآیندہ تر باشد در دل شنوندہ ومیکشد شوق را سوئے کاریگر م كما جاء فی الخبر ان من الشعر لحکمة ت چنانچہ آمدہ است در حدیث شریف کہ تحقیق بعض شعر البتہ حکمت است م ای ما هو فیه من الفواید او قع فی الفواد بموقع فهی حکمة بالغة لتاثیر القلوب ت یعنی چیزیکه دران فایده ہاست واقع تر میشود در دل بسبب موزون شدن او پس او حکمت است رسندہ برائے تاثیر دلہا م والطبع للوزن من مواهبه تعالی یؤتیه من یشاء لا صنع فیه للعبد کالصوت الحسن ت وطبیعت موزون از بخشش ہائے او سبحانه است مید ہد ویرا ہمراہ کسے راکہ میخواہد نیست دران کاریگری برائے بندہ مانند آواز نیکو کہ دران دخل نیست بندہ را م بل هو اشرف منه لانه صفة مخصوصة الانسان وفی الصوت الحسن شارکه الطیور ت بلکہ آن یعنی طبع موزون بہتر است از و یعنی از صوت حسن زیراکہ طبع موزون صفت خاص کردہ شد برائے آدمی ودر آواز نیکو شرکت است ہمراہ جانوران م وما دونهما من المزامیر فهو ایضا نعمة مخصوصة من عنده تعالی بعبده فلا قبیح فی نفسه اصلا ت وچیزیکه سوائے اوست از قسم مزامیر پس آن نیز نعمتی است خاص کردہ شدہ از طرف او سبحانہ سوئے بندہ او تعالی پس نیست زبونی وبدی در ذات او ہرگز یعنی شعر بذات خود بہتر چیز است م الا تری ان النبی صلی الله علیه وسلم امر حسان بن ثابت بالانشاد حتی ینشی الشعر فی مجلسه الشریف وینشد وضع المنبر حین انشاء ہ وقال اهجو یا حسان وروح القدس معک ت آیا نمی بینی کہ تحقیق پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم حکم کرد حسان بن ثابت را بنا بر تصنیف کردن تاکہ تصنیف کند شعر را ہمدران مجلس بزرگ ومیخواند روبروئے آنحضرت

صلی الله علیه وسلم و بنهاد آنحضرت صلی الله علیه وسلم منبر را وقت تصنیف کردن حسان
شعر و گفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که هجو بکن اے حسان و روح القدس یعنی
جبرئیل علیه السلام همراه تست یعنی در مددگاری تست م کما ذکر القشیری فی هذا الخبر
کتاب بالاسناد الصحیح ت چنانچه ذکر کرده است قاسم قشیری درین حدیث در کتاب خود
به سندهائے صحیح م فاذا کان الشعر من اثر الوحی فلا سبیل لانکاره اصلا ت
پس هرگاه بلکه شد شعر از اثر وحی جهت مددگاری حضرت جبرئیل علیه السلام پس
نیست انکار او هرگز م قول النبی صلی الله علیه وسلم ان لله تعالی کنز تحت العرش لانسان
مفاتیحها السنة الشعراء ت تائید میکند این را قول پیغمبر صلی الله علیه وسلم که تحقیق برائے
خدائے تعالی خزانه است زیر عرش بنا بر انسان و کلیدهائے او زبانهائے شاعران
است م ولهذا سماه النبی صلی الله علیه وسلم حکمة کالشرع لان نزوله من مقامه العلی ت
و برائے همین نام نهاده است او را یعنی شعر را پیغمبر صلی الله علیه وسلم حکمت همچون
شرع که نام او حکمت است زیرا که نازل شدن او از مقام بلند است یعنی زیر عرش
م فثبت انه حسن لمعنی فی عینه کهو فلا قبح فیه الا بعارض فی المواضع القبیحة ت
پس ثابت شد که تحقیق شعر نیکوست بنا بر معنی که در ذات اوست مانند او یعنی مانند
صوت حسن پس نیست زبونی در ذات او مگر بسبب عارض م و لجاء هذا بون
کالفحش والاستهزاء وتزئین المحظورات الشرعیة والهجو الرسول والمومنین والطعن الدین ت
مانند فحش و تمسخر و زینت و وصف کردن ممنوعات شرعیه و هجو کردن پیغمبر صلی الله
علیه وسلم و مومنان و طعن کردن دین م کما فعل الشعر الکذابون من الکفرة والفجرة
زمان رسول الله صلی الله علیه وسلم ∴ ∴ ∴ ت چنانچه کرده اند شاعران دروغ
گویان از کافران و فاسقان و فاجران در وقت جناب رسالت مآب صلی الله علیه
وسلم م وقوله تعالی والشعراء یتبعهم الغاوون محمول علیهم لا علی الشعراء
الذین یکون فی اشعارهم شعائر الدین وقول حق الحکمة ت که شاعران
پیروی میکنند ایشان را گمراهان و این را حمل کرده شده بر آنها یعنی بر شاعران

دروغ گویان نه بر شاعرانیکه باشند شعر ہائے ایشاں نشان دین م اذ الاشعار النصحة مروية عن اكثر الصحابة رضی الله تعالی عنهم ترجمه جهت اینکه شعر ہائے که برائے نصیحت ہستند روایت کرده شده اند از اکثر یاران پیغمبر صلی الله علیه وسلم رضی الله تعالے عنہم م والدليل الظاهر عليه ان الاشعار لقد انشد بين يدي رسول الله صلی الله علیه وسلم بل هو انشدها ترجمه و دلیل ظاهر برین آنست که تحقیق شعر ہا البته خوانده شده اند در میان ہر دو دست یعنی پیش پیغمبر صلی الله علیه وسلم بلکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خود خوانده آنها را یعنی شعر ہارا م وهو دليل الظاهر الاباحة ت و ہمین است دلیل ظاهر برائے مباح شدن شعر م فافهم ت پس فهم کن م الاصل الخامس في صوت الحسن والكلام الموزون وفي اباحتهما جميعا ت اصل پنجم در آواز نیکو و کلام وزن کرده شده در مباح شدن این ہر دو م فاذا ثبت ان سماع صوت الحسن والشعر المشعر من صنعة الله تعالی جائز فثبت ان سماع مباح اذا اجتماع الحسن مع الحسن يوجب زيادة الحسن فيهما فهو حسن واستماعه مستحسن ت پس ہرگاه که ثابت شد که تحقیق شنیدن آواز نیکو و شعر آگاهی دہنده از کار گیرے او سبحانه تعالی جایز است پس ثابت شد که تحقیق سماع مباح است زیرا که جمع شدن نیکو با نیکو باعث میشود زیادتی نیکوئی را در ان ہر دو پس او یعنی سماع نیکو است و شنیدن او نیک کرده شده است م ويشير اليه قول النبي صلى الله عليه وسلم زينوا القران باصواتكم فان الصوت الحسن يزيد القران حسنا ت و اشارت میکند طرف این قول پیغمبر صلی الله علیه وسلم که زینت کنید قرآن را با آواز ہائے خود چرا که آواز نیکو زیاده میکند قرآن را از روئے نیکوئی م فالقران حسن في نفسه واداؤه بالصوت الحسن سبب لزيادة الحسن فيه لايقاعه في قلب السامع ت پس قرآن نیکوست در ذات خود و ادا کردن او با آواز نیکو سبب زیادتی نیکوئی است دراں برائے واقع کردن او قرآن را در دل شنونده یعنی از جہت تاثیر او در دلہائے شنوندگان م فاذا كان الشعر موافقا المعناه فيدخل في حكمة القرآن

ت پس وقتیکہ شد شعر موافق برائے معنی قرآن پس داخل خواہد شد در حکم او نیز یعنی اداے آن بآواز خوش نیکو باشد م فهو لا يخلو عن المغنيين اما في الموعظة الحسنة فاستماعه حسن بالاتفاق ت پس شعر خالی نیست از دو معنی یا در نصیحت نیک است پس شنیدن او نیکو است بالاتفاق م واما في صفة المجرد والامرد والنساء الحسناء فهو محمول على استعار حسن الحور والغلمان فاستماعه مستحسن ايضا للتشويق المؤمن الى الآخرة. ت ویا در وصف امرد نابالغ و زنان خوب صورتان پس این حمل کرده شده است بر شعرہائے نیکوئی حوران و غلام ہائے بہشتی پس شنیدن این نیز نیکوست وبرائے شوق دہانیدن او مومن را سوئے آخرت م والصوت الحسن أوكد عند الاستماع ويوجب زيادة التشويق اليها وهو احسن ت وآواز نیکو تاکید میکند شعر را نزدیک شنیدن و باعث میشود زیادتی شوق را طرف آخرت و این نیکوست م ولانه سمع النبي صلى الله عليه وسلم قصيدة كعب ابن زهير وفي صدرها ذكر حسن المرأة فتبين استماعها ت وبرائے این کہ تحقیق شنیده است پیغمبر صلی الله علیہ وسلم قصیده کعب بن زہیر وحالانکہ در ابتدائے او ذکر خوب صورتی زنان است پس متعین شد آن یعنی شنیدن چنین قصیده کما قال شعر

بانت سعاد فقلبي اليوم متبول ٭ ٭ الى هنا لمصرع ٭ هيفاء مقبلة عجزاء مدبرة

چنانچہ گفتہ است کعب بن زہیر جدا شد سعاد پس دل من امروز غمگین است وسعاد نام معشوقه است تا این مصراع اگر از پیش بینی نازک کمر است و اگر از پس بینی بزرگ سرین است م وفيه صفة عجزاء فثبت ان ذكر العضو من الامرد والنساء جائز في الشرع ت و درین مصرع وصف سرین است پس ثابت شد کہ تحقیق ذکر کاریگری امرد و زنان در شعر جائز است در شرع شریف م واستماعه بالصوت الحسن مستحسن لانه سمع النبي صلى الله عليه وسلم بالقبول وقال من حفظ هذا القصيدة فله الجنة ٭٭ ت و شنیدن

شعر بآواز نیک نیکوست زیرا که تحقیق آنرا شنیده است پیغمبر صلی الله علیه وسلم
بقبولیت و فرموده است هر که یاد میگیرد این قصیده را پس برائے او جنت است
م وروية انه صلی الله علیه وسلم اسمعها بالالحان فی المسجد ت و
روایت کرده شده است که تحقیق پیغمبر صلی الله علیه وسلم شنیده است آن
قصیده را بآواز خوش در مسجد م فهذا الاسناد دل اباح المشائخ
السماع بالاتفاق ت پس همیں دلیل مباح گردانیده اند مشائخان سماع
را باتفاق م اما ضرب الید فعند البعض استحسانه لاطراب
قلوب المستمعین واظهار التواجد فهو کما فهم وهو محمول علی ضرب الدف کما ذکر (ت)
ت اما زدن دست بر دست پس نزدیک بعضی مشائخ نیکوئی او برائے خوش گردانیدن
دلهاء شنوندگان است واظهار وجد از ایشان واو حمل کرده شده است
بر زدن دف چنانچه ذکر کرده شده است م وروی البعض انه ضرب الاعرابی
هکذا بین یدی انه رسول الله صلی الله علیه وسلم عند انشاء الشعر بالالحان حتی تواجد النبی صلی الله
علیه وسلم مع الصحابة رضی الله عنهم کما سیجئ بیانه ت و روایت کرده اند بعض که تحقیق زده است اعرابی همچنا
درمیان هر دو دست یعنی پیش رسول الله صلی الله علیه وسلم نزدیک خواندن شعر
بآواز خوش تا اینکه وجد کرد نبی صلی الله علیه وسلم همراه صحابه رضی الله عنهم چنانچه
قریب می آید بیان او م

الاصل السادس فی شروط الاباحة ت

اصل ششم در شروط هائے مباح شدن سماع م اجمع الصوفية والمحدثون علی
ان السماع بالنظر الی نفسه مباح والعلة للحرمة التلهی ت جمع شده اند صوفیان
و محدثان بر اینکه تحقیق سماع بنظر کردن سوئے ذات خود مباح است و سبب حرام
شدن لهو لعب است م دما رواه الفقهاء من الاخبار والآثار فی حرمته فهو محمول
علیه و بفقدانها فقد الحرمة ضرورت ت وانچه روایت کرده اند فقیهان از حدیثهاء در
حرام شدن او پس حمل کرده شده است بر لهو لعب و به گم شدن علت گم خواهد
شد حرمت بالضرور م کما قال شیخنا نظام الملة والدین قدس الله سره العزیز

وهو مقتداء علماء الدین ویکون له مقام الاجتهاد
وفی عصره ∴ ∴ ∴ ∴ ∴ ت چنانچه فرموده است
شیخ مایان رحمة للعالمین سلطان المشایخ فی السموات والارضین محبوب الٰهی
حضرت نظام الحق والدین قدس الله تعالی سره العزیز واو پیشوائے
عالمان دین است وهست برائے او مقام اجتهاد در زمان او م والسماع فی نفسه
مباح وانما اختلف حکمه بعارض فی احد الامور الاربعة التی لابد للسماع منها
وهو المسمع والمسموع والمستمع وآلة الاستماع ت وسماع
در ذات خود مباح است ومختلف نشده حکم او مگر بعارض در یکے از امرها ∴
که ضرور است برائے سماع از آنها یکے شنوانده یعنی مطرب دوم شنیده شده
یعنی شعرها وسوم شنونده یعنی صوفی وچهارم ساز سماع م فالذی فی المسمع
ان یکون ممن یسمع مظنة الفتنة ت پس چیزیکه در شنوانده است اینکه
باشد شخصیکه می شنواند جائے گمان فتنه یعنی امرد یا زن باشد م وفی المسموع
ان من الشعر ما نهی عن مثله الشرع ت وچیزیکه در شنیده شده است که تحقیق
بعض شعر آن چیز باشد که منع کرده است از مانند او شرع م والمستمع ان یزید
السماع فی الهواء ویدعوه الی التصنع والریاء ∴ ت وچیزیکه
در شنونده است اینکه زیاده میکند او را سماع هوا وحرص ودعوت میکند او را
سوئے خودساختگی وریاء م وفی الآلة ان یکون شیئا من المزامیر ت
وچیزیکه در ساز است اینکه باشد چیزے از مزامیر م فاذا کان السماع منزها
عن هذه العوارض فهو مباح بالاتفاق ت پس هرگاه که باشد سماع پاک
ازیں عارضها پس او مباح است بالاتفاق م وله دلایل من المعقول
والمنقول فالمعقول کما ذکرنا والمنقول فذکره فی هذه الاصول ت وبرائے ایں دلیل
هاست از علم معقول ومنقول لیکن معقول پس آنکه ذکر کردیم ولیکن منقول پس ذکر
کنیم او را دریں اصلها م الاصل السابع فی تمسکاته من الآیات

ت اصل ہفتم در دلیل ہائے سماع است م از آیتہا الاولی قال اللہ تعالیٰ
فبشر عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنہ آیۃ
ت آیت اول گفتہ است خدائے تعالیٰ پس بشارت دہ بندگان مرا چنین ہا کہ میشنوند
سخن را پس متابعت میکنند بہترین او را م فالقول یقتضی التعمیم والاستغراق
پس سخن تقاضاء میکند عموم و شمول را یعنی عام شدن سخن از خالق
و مخلوق والدلیل علیہ انہ مدحہم باتباع الاحسن اذ تفصیل الشیٔ علی نفسہ لا یجوز
ت و دلیل بر عموم این است کہ تحقیق خدائے تعریف کردہ است بندگان
خود را بمتابعت خوشترین سخن و اگر فقط سخن خالق مراد میبود پس معنی یتبعون احسنہ
درست نمیشود چرا کہ سخن خالق تمام احسن است جہتہ آنکہ بزرگی شئے
بر ذات خود جائز نیست م فثبت ان المراد بہ جنس القول من کلامہ تعالیٰ و کلام مخلوقہ
ت پس ثابت شد کہ تحقیق مراد بسخن جنس سخن است از کلام او سبحانہ و
و کلام بندہ او م ولو کان الالف واللام بدلا من المضاف الیہ کما اراد الزاہدی
ای یستمعون قولی فالشعر اذا کان موافقا لمعناہ یدخل فی حکمہ ایضا ت و اگر
باشد الف و لام عوض از مضاف الیہ چنانچہ ارادہ کردہ است صاحب تفسیر
زاہدی یعنی یستمعون قولی مراد گرفتہ معنی این میشود کہ بشارت دہ بندگان مرا
کہ میشنوند سخن مرا پس شعر وقتیکہ باشد موافق برائے معنی سخن خدائے تعالیٰ
داخل خواہد شد در حکم آن نیز م الثانیۃ قال اللہ تعالیٰ واحل لکم الطیبات
وھو ما یکون بہ طیب النفس الا ان یکون حرمۃ منصوصۃ
ت آیت دوم گفتہ خدائے تعالیٰ کہ حلال کردہ شدہ است برائے شما یان طیبات
و او چیز نیست کہ شود بآن خوشی نفس مگر اینکہ باشد حرام شدن او ظاہر کردہ شدہ
م اذ الاصل فی الاشیاء ھی الطہارۃ ت زیرا کہ در اصل در ہمہ چیز ہا
پاکی است م والسماع اطیبہا لانہ طیب القلب و روح الروح فھو ایضا حلالۃ بدلالۃ النص
ت و سماع پاکیزہ ترین و خوشترین آنہاست زیرا کہ باد خوشی دل و خوشی

روح است پس او نیز حلال است بسبب دلالت کردن دلیل م الثالثة قال الله تعالیٰ
وجعل لکم السمع والابصار والافئدة قلیلا ما تشکرون ت آیت سوم گفت
خدائے تعالیٰ گردانید برائے شما یان شنوائی وبینائی ہا و دلہا کم شکر میکنید م وھو تعالیٰ
یمنّ علی العباد وھو یشتمل کل المسموعات الا ما یدعو الی الفسق فالسماع الذی لیس له من
المحظورات الشرعیة شئ فھو داخل فی حکمه
ت واو سبحانہ تعالیٰ احسان نہادہ است بہ شنوائی بر بندگان واو شامل است
جمیع چیزہاء شنودہ شدہ را مگر آن چیز کہ دعوت میکند بسوئے فسق و فجور پس سماعی
کہ نباشد برائے او از ممنوعات شرعیہ کسے چیز پس او داخل است در حکم آن
یعنی در احسانات خداء تعالیٰ م وانتم سامدون وقوله تعالیٰ واستفزز
من استطعت منهم بصوتك فهذه النصوص ما ولة وفیها اقوال للمفسرین ت لیکن قول
خدائے تعالیٰ کہ بعضی آدمیان شخصی ہست کہ خرید میکند لہو سخن را یعنی رغبت میکند بسوے
سخنان لہو و در آخر آیت فرمودہ است اولئك لهم عذاب مهین یعنی
برائے اوشان است عذاب رسوا کنندہ وقول او سبحانہ کہ در سرزنش کافران میفرماید
کہ شما یان در لہو و لعب افتادہ اید پس ازیں معلوم میشود کہ لہو لعب کار کافران است
نہ مومنان وقول او تقدس وتعالیٰ در خطاب ابلیس کہ گمراہ بکن کسے را کہ مقدور مید ارے
باواز خود پس این دلیل ہائے کہ فقیہان در باب حرام شدن سماع می آرند تاویل کردہ
شدہ اند و درانہا قول ہائے مفسران است م قال بعضهم لهو الحدیث هو السحر
والکهانة وفی السمود هو اللعب والاستهزاء وفی الصوت هو الذی یدعو الی الفساد
ت گفتہ اند بعضی آنہا کہ مراد از لہو لعب حدیث جادو و کہانت است و در سمود مراد
بازی و تمسخر است و در آواز آن چیز مراد است کہ میطلبد سوئے فساد م وقال بعضهم
المراد بها الغناء فتعین العمل بقول البعض لیس بواجب کما ذکر ت وگفتہ اند بعضی
مفسران کہ مراد بآن غناء است پس معین کردن عمل بقول بعضی واجب نیست
چنانچہ ذکر کردہ شدہ است در ابتدائے کتاب کہ صوفیان مذہب معین اختیار نمیکنند

م ولئن سلم تاویلهم فالتوفیق بین الاقوال ممکن ت واگر تسلیم کرده شد تاویل اوشان پس موافقت میکند درمیان قولها ممکن است م اذا مراد بها غناء الجاهلیة وهی استماع الاشعار التی تکون فیها قصاء حروب الکفار وذکر مفاسقهم ووصف اصنامهم ت زیراکه مراد غناء غناء ایام کفر وجاهلیت باشد واین شنیدن شعرهائیست که باشد دران قصه جنگها کافران از قبیل شجاعت وجلاوت ایشان وذکر عشق بازی آنها وتعریف بت هائے اوشان م فالاصل ان اللهو واللعب الدعوت الی المفاسد فیه موجود ت پس اصل اینست که تحقیق لهو ولعب وطلبیدن سوئے فساد در غناء جاهلیت موجود است م والدلیل علیه آخر آیة اولی لیضل عن سبیل الله ت ودلیل برایں آخر آیت اولی ست که فرموده ست خدائے تعالے دربیان لهو حدیث در آخر آیت تاکه گمراه کند از راه خدائے تعالے وظاہر است که موجب گمراہی ہمین غناء ایام جاهلیت است نه غناء مطلق م فالسماع الذی یفتح سمع الاغناء ویدعوا الی سبیله تعالی بترک الالتفات عما سواه فهو خارج عن حکمات ت پس سماعی که کشاده میکند شنوائی شنوندگان را یعنی دیده وگوش عبرت را واکند ودعوت میکند طرف راه او سبحانه بگذاردن التفات از آنچه سوائے اوست سبحانه پس او خارج است از حکم آن یعنی از حکم غناء گمراه کننده م ولهذا اول ابن مسعود رضی الله تعالی عنه هو الحدیث بالشعر ایضا ت وبرائے ہمیں تاویل کرده است ابن مسعود رضی الله تعالے عنه لهو حدیث را بالشعر نیز م والاستماع الشعر فی نفسه لیس بحرام لانه سمع النبی صلی الله علیه وسلم النشد ة الصحابة رضی الله تعالی عنهم ت وشنودن شعر در ذات خود حرام نیست چراکه تحقیق شنیده است پیغمبر صلی الله علیه وسلم وخوانده اند او را یعنی شعر را اصحاب رضی الله عنهم پیش آنحضرت صلی الله علیه وسلم م فالحرمة فیه بعارض وهو الاستهزاء فی الدین والاضلال لتزئین الکفر فی قلوب المسلمین کما ذکرنا فی شان الشعراء الضالین ت پس حرام شدن دران بسبب عارض است د

این تسخر است در دین و گمراه کردن بسبب زینت دادن کفر در دلهائے مسلمانان چنانچه
ذکر کردیم در شان شاعران گمراهان م فحکمه سار فی الغناء ایضا ت پس حکم آن
یعنی شنودن شعر جاری است در غناء نیز یعنی غناء در ذات خود حرام نیست بلکه حرمت او
بسبب عارض است مثل سرائیدن امرد و زن یا دران مزامیر باشد م فهو اذا کان
فارغا عن هذه العوارض فمباح بالاتفاق ت پس او یعنی غنا وقتیکه باشد فارغ
ازین عارضها که موجب حرمت هستند پس مباح خواهد شد بالاتفاق م فافهم ت پس
فهم کن م الاصل الثامن فی تمسکاته من الاخبار المشهورة ت اصل هشتم در
دلیل هائے سماع است از حدیث هائے مشهوره م فمنها ما روی الثقات عن عائشة
رضی الله عنها بالاسناد الصحیح ت پس بعضی از انها چیزی هست که روایت کرده شده است از عائشه
رضی الله تعالی عنها به سند هائے صحیح م ان ابابکر رضی الله عنه دخل علیها وعندها
جاریتان تغنیان وتضربان بدفین ورسول الله صلی الله علیه وسلم مسجی
بثوبه فنهرهما فکشف رسول الله صلی الله علیه وسلم و
عن وجهه وقال دعهما یا ابابکر فانها ایام عید
ت که تحقیق ابابکر رضی الله تعالی عنه داخل شد بران یعنی در خانه عایشه رضی الله تعالی
عنها و نزدیک او دو زن نوجوان می سرائیدند و دف میزدند و رسول صلی الله علیه وسلم
بر روئے مبارک خود چادر گرفته دراز شده بودند پس منع کرد ابوبکر رضی الله عنه آن هر دو
را پس بکشاد رسول صلی الله علیه وسلم چهره مبارک خود را و فرمود که بگذار این هر دو را ای
ابابکر چرا که تحقیق این روزهائے عید است م وفی روایة اخری قال ابوبکر
مزمار الشیطان مرتین فقال النبی صلی الله علیه وسلم دعهما یا
ابابکر فان لکل قوم عیدا وعیدنا هذا الیوم ت و در روایت دیگر است که گفت ابوبکر مزمار
الشیطان دو بار پس فرمود پیغمبر صلی الله علیه وسلم بگذار این هر دو را ای ابوبکر چرا که تحقیق برائے
هر قوم عید است و عید ما یان همین روز است م فهذا لی بوبکر یدل علی حرمته
السابقة لعلة التلهی وللدعوة الی الفساد واللتی توجد فی غناء الجاهلیة

ت پس منع کردن ابی بکر رضی اللہ عنہ دلالت میکند بر حرمت اولی غناء بسبب
لہو و طلبیدن سوئے فساد چنین سبب و فساد کہ یافتہ میشود در غناء ایام جاہلیت م
وتسلیم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یشیر الی اباحۃ للاحقۃ وبالنظر الی الاصل
ت وسلم داشتن رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم اشارہ میکند سوئے اباحت لاحقہ آن بنظر
کردن طرف اصل م وھو الصوت الحسن والکلام الموزون المتحلی ن من الحکمۃ
والموعظۃ وحب اللہ تعالی و حب الرسول ت وآن آواز
نیکوست وکلام وزن کردہ شدہ زیبایش دادہ شدہ از حکمت ونصیحت و دوستی خدا
تعالے ورسول صلی اللہ علیہ وسلم م فاذا کان غناء الجاھلیۃ حراما لنہیا
للسکر والاصنام ت پس وقتیکہ شد غناء ایام جاہلیت حرام جہت اشتمال
مسکرات وبتان م فکان غناء الاشعار التی یکون فیھا ذکر الآیۃ المنعمۃ
ونعمائہ المودعۃ منتجا بتزئین الاسلام فی القلوب والدعوۃ الی
دار السلام عند علام الغیوب ت پس باشد غناء شعرہائیکہ باشد دران ذکر آیت انعام کنندہ وذکر
نعمت ہائے او جل شانہ کہ نہادہ شدہ اند یعنی حصہ بحصہ رسیدہ اند ہر یک را نتیجہ
دہندہ بہ زینت اسلام در دلہائے وطلبیدن سوئے خانہ سلامتی نزدیک دانندہ
غیبہا م وکذلک قال الصوفیۃ السماع محرک القلوب الی عالم الغیوب ت وبرائے
ہمیں گفتہ اند صوفیان کہ سماع حرکت دہندہ دلہاست سوئے دانندہ غیبہا م فان
قلت اذا کانت اباحۃ مقیدۃ فی یوم العید فکیف یدل علی استماعہ فی غیر
ذلک الوقت ت پس اگر گوئی ہر گاہیکہ شد مباح شدن سماع قید کردہ شدہ در روز
عید پس چگونہ دلالت میکند بر شنیدن او در غیر الوقت م قلت المراد بالعید یوم
عید بہ السرور ت خواہم گفت کہ مراد بہ عید روز عید ست کہ دران خوشی
باشد م والدلیل علیہ ذکر الایام ت ودلیل برایں ذکر روزہاست یعنی
جناب رسالت مآب صلی اللہ علیہ وسلم ایام عید فرمودہ نہ یوم عید حالانکہ یوم عید یکروز
میباشد م ویؤیدہ قولہ تعالی ت وتائید میکند ایں را قول خدائے تعالے

م ربنا انزل علینا مائدة من السماء الی الآخر آیة لتکون عیدا لاولنا وآخرنا
ت معنی این ست اے پروردگار ما بر ما نازل کن مائدہ از آسمان تا آخر آیت
کہ میشود عید برائے اول ما و آخر ما م فالمراد بالعید العادة السرور ت پس
مراد بہ عید عود کردن خوشی ست بالاتفاق م فثبت ان کل یوم یعود بہ السرور
فھو عید ت پس ثابت شد بانیکہ تحقیق ہر روزے کہ عود میکند دراں خوشی
پس او عید ست م ومنہا ما روی عن عائشة رضی اللہ عنہا ت وبعضی
از اخبار مشہور خبرے ہست کہ روایت کردہ شدہ است از عائشہ رضی اللہ عنہا نیز
انہا م قالت کانت عندی جاریة من الانصار فزوجتہا الی رجل من الانصار
ت کہ تحقیق عائشہ گفت کہ بود نزدیک من یک دختر از انصار پس نکاح کردم او را سوئے مرد
از انصار م فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا عائشة الا تغنین ھذا الحی
من الانصار فانہم یحبون الغناء ت پس گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم اے عائشہ آیا
غنا چرا نمیکنی این قبیلہ را کہ از انصار ست پس چرا کہ تحقیق ایشاں دوست میدارند
غنا را م فھذا الحدیث دلیل اباحة مطلقہ لان النبی صلی اللہ علیہ وسلم وصف الانصار
بحب الغناء ت پس این حدیث دلیل مباح شدن مطلق غناء ست چرا کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ
وسلم تعریف کردہ است انصار را بہ دوستی غنا م وقد قال اللہ تعالی فی شان اصحابہ
ولکن اللہ حبب الیکم الایمان وزینہ فی قلوبکم وکرہ الیکم الکفر
والفسوق والعصیان ت وتحقیق گفتہ است خدائے تعالی در شان
یاران آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ولیکن خدا تعالی محبوب گردانیدہ است سوئے
شمایان ایمان را و زینت دادہ است او را در دلہائے شمایان ومکروہ داشتہ سوئے
شمایان کفر را وفسق را وگناہ را م فلو کان الغناء معصیة لکان علیہم مکروھا
لا محبوبا ت پس اگر بودے غنا گناہ البتہ بودے بر او شان مکروہ نہ پسندیدہ
م فثبت بہ ان استماعہ مستحب فی کل الازمان فلا یخص فی الولیمة
الذی المحب لا یتعین فی وقت دون وقت فیشتمل کل الاوقات ت پس ثابت شد

باین که تحقیق شنیدن غناء مستحب است در جمیع اوقات پس خاص نیست در
ولیمہ جہت اینکہ دوستی سنیدن نمیشود دریک وقت بدون وقت دیگر پس شامل باشد ہمہ وقتہا را و ولیمہ
طعام وقت صبح روز دوم شادی را گویند م فافہم ت پس فہم کن م وفی اباحتہ
کثیر امن الاخبار المسندۃ من حیث لا یحصی عددھا ونحن اکتفینا بالحدیثین
اذھما کافیان للشہادت ت و در مباح شدن او بسیار است از حدیثہا سند کردہ شدہ
ازیں حیثیت کہ احاطہ نکردہ شود تعداد او شان و ما کفایت کردیم بہ دو حدیث زیرا
کہ آن ہر دو کفایت کنندگان اند برائے گواہی م ومارویٰ الفقہاء من الاخبار
عن ابی امامۃ وجابر وغیرھما رضی اللہ تعالیٰ عنہم فی حرمۃ فلا یتصل بصحۃ الاسناد
ت وچیزے کہ روایت کردہ اند فقیہاں از حدیثہا از ابی امامۃ و جابر وغیر ایں ہر دو
رضی اللہ تعالیٰ عنہم در حرام شدن او پس متصل نمیشود بہ صحیح شدن سند کردن م
فلا یتغیر عند المحدثین کما ذکر الشیخ مجد الدین رحمۃ اللہ تعالیٰ فی کتابہ صراط المستقیم
ت پس اعتبار نکردہ خواہد شد نزدیک محدثاں چنانچہ ذکر کردہ است شیخ مجد الدین
رحمۃ اللہ علیہ در کتاب خود کہ مسمی بہ صراط مستقیم است م ولو اعتبر فلا یعارض حدیث
عائشۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہا لانہا اشہر فقہا منہا ت واگر اعتبار کردہ شود
پس مقابل نمیشود حدیث عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا را چرا کہ او مشہور تر ست در فقاہت
ازاں ہر دو م ولو تاملت فیہما العرفت ان کل واحد منہا دلیل علی اباحتہ
ت واگر تامل کنی تو دران ہر دو حدیث ہر آئینہ خواہی شناخت کہ تحقیق ہر یک
ازاں ہر دو دلیل است بر مباح شدن او نیز م فالاول ما روی عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ
ت پس اول آنچہ نیست کہ روایت کردہ شدہ است از ابی امامۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ
م انہ قال علیہ الصلوٰۃ والسلام ما من رجل یرفع صوتہ فی الغناء الا یبعث اللہ علیہ
الشیطانین احدھما علی ھذا المنکب والآخر علی ھذا المنکب ت کہ تحقیق او
گفت کہ فرمود آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم نیست اینکسے از مردم کہ بلند میکند آواز خود را
در غناء مگر میفرستد خدائے تعالیٰ بر او دو شیطان یکے ازان ہر دو بر یک شانہ

دویمی برسانہ دوم م قالوا عید یرجع الی رفع الصوت عند الغناء لا
الی استماعہ ت پس وعید یعنی وعدہ ترسانیدن رجوع میکند سوئے بلند کردن آواز غنا
نہ سوئے شنیدن او م فلا حجۃ للمنکر فی حرمۃ اذا ھو یزاحمۃ عند الا
ستماع فھو ممنوع لمن جھر فیدل علی جواز استماعہ ت پس نیست حجت برائے منکر در
حرمتہ آن زیرا کہ آن یعنی بلند کردن آواز مزاحمت میکند آنرا یعنی غنا را نزدیک
شنیدن پس بلند کردن آواز منع کردہ شدہ است برائے آنکسے کہ بلند کند
آواز را نزدیک غناء پس دلالت میکند بر جایز شدن شنیدن او ونیز م الا ترا
ان الناس امروا بالاستماع والانصات عند تلاوۃ القرآن اذ التکلم
یزاحم الاستماع ت آیا ندیدی کہ آدمیان حکم کردہ شدہ اند
بشنیدن وخاموش ماندن نزدیک تلاوت قرآن جہت اینکہ کلام کردن مزاحمت
میکند شنیدن را م فافہم ت پس فہم کن م اما الآخر ما روی عن جابر
رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام ت لیکن حدیث دویم آن چیز یست
کہ روایت کردہ است جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم م قال علیہ
السلام ان ابلیس اول من ناح وتغنی فھو ماول بالنیاح بالریاء
وتغنی باللھو والاستہزاء اذ نوحۃ وغناء دعوۃ الی الریاء واللھو فھو ممنوع بالاتفاق
ت گفت آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم کہ بتحقیق ابلیس اول آنکس است کہ نوحہ ساختہ
است وسرائیدہ است پس این حدیث تاویل کردہ شدہ است بہ نوحہ کردن بریاء
وسرائیدن بلہو وتمسخر سبب اینکہ نوحہ شیطان وسرائیدن او طلبیدن است طرف
ریاء ولہو پس این منع کردہ شدہ است بالاتفاق م اما النوحۃ علی فوت العبادۃ
والغناء لطیب القلب فلا یشبہہ فھو مباح کما ثبت ⁂ ⁂ ⁂ ⁂
ت لیکن گریہ کردن بر فوت شدن عبادت وسرائیدن برائے خوشی دل پس
مشابہ نمیشود آنرا یعنی نوحہ را کہ برائے تمسخر ولہو ست وغناء را کہ دعوت میکند سوئے
فساد پس این مباح ست چنانچہ ثابت شدہ است م فیھا ما یحصل التوفیق بین

الاخبار وهوالاصل ت پس باین تقریر حاصل میشود موافقت درمیان حدیثہا وہمیں اصل است م اما قولہم الغناء حرام والجلوس فیہا فسق والتلذذ بہا کفر فہوافتراء المحض منہ لیس ذوق کلامہ علیہ السلام ت لیکن قول فقیہان کہ سرائیدن حرام است ونشستن دران فسق است ولذت گرفتن بآن کفراست پس این قول افترا محض ست از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ونیست دران ذوق کلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم م اذ التلذذ بالحرام وان کان زنا لیس بکفر عند اہل السنۃ والجماعۃ ت چراکہ لذت گرفتن بحرام واگرچہ باشد مثل زنا لیکن نیست کفر نزدیک اہل سنت والجماعت م فہذا لقول یرجع الی عقیدۃ اہل الھواء فلا تعتقدہ ت پس این قول رجوع میکند سوئے عقیدۂ اہل ہوا یعنی خوارج ومعتزلہ کہ مرتکب گناہ کبیرہ نزد ایشان کافر میشود پس اعتقاد کردہ خواہد شد بعقیدۂ آنہا م الاصل التاسع

فی الاثار المروےۃ عن الثقات ت اصل نہم درخبرہائے مشہورہ ازمردمان ثقہ م روی الشیخ العارف ابوطالب المکی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ عن کثیر من السلف صحابیؓ وتابعی وغیرھم ان السماع مباح وسمع کثیر من الصحابۃ والتابعین ت روایت کردہ است شیخ عارف ابوطالب مکی رحمۃ اللہ تعالی علیہ ازبسیاری مردمان سلف صحابیان وتابعیان وسوائے ایشان کہ تحقیق سماع مباح ست وشنیدہ اند بسیارکس ازصحابہ وتابعین رضی اللہ تعالی عنہم م وقولہ معتبر لوفور علمہ وکمال حالہ وعلمہ باحوال السلف ⁂ ت وقول این شیخ عارف معتبر است برائے زیادتی علم او وکمال حال او وعلم او باحوال السلف م وقال ان انکر ھذا السماع مجملا مطلقا غیر مقید ومفصل یکون انکارا علی سبعین صدیقا ت وگفتہ است کہ اگرانکار کردہ شود این سماع مجمل ومطلق بدون کسے قید وتفصیل خواہد شد انکار برہفتاد راست گویان م وان کنا نعلم الانکار اقرب الی طبع القراء المتزھدین ت واگرچہ ہستیم ماکہ میدانیم انکار را قریب تر طرف طبیعت قاریان ⁂ متزہدان ومتزہد آن را گویند کہ بہ تکلف خود را زاہد سازد وصورت پرمکرو ریا نماید۔

م وانا لا نفعل ذلک لانا نعلم ما لا یعلمون وسمعنا من السلف الصالح ما لا یسمعون ت وتحقیق کہ ما نکنیم انکار چرا کہ ما میدانیم چیز را کہ نمیدانند اوشان وشنیدہ ایم از سلف صالح چیز یکہ نشنیدہ اند اوشان م وقال ایضا ان المنکر للسماع علی الاطلاق من غیر تفصیل لا یخلو من احد الا فات الثلثۃ ت وگفتہ است او نیز کہ تحقیق منکر سماع مطلقاً بدون تفصیل خالی نیست از آفات ہائے سہ م اما جاهل بالسنن والاثار ت یا جاہل است بہ سنتہائے وحدیث ہائے م واما مغتر بما ابیح له من اعمال الاخیار ت ویا تنگ کنندہ است نفس خود را با چیز کہ مباح کردہ شدہ است برائے او از عمل ہائے نیک م واما جامد الطبع لا ذوق له وھو کحمار یحمل اسفار ت ویا کند ذہن است نیست ذوق برائے او واین مانند خر است کہ برمیدارد کتابہا را م وذکر فی کتاب البیان فی الفقہ روی عن عثمان رضی اللہ تعالی عنہ انہ کان عندہ جاریتان تغنیان فلما کان وقت السحر قال امسکا فان هذا وقت الاستغفار ت وذکر کردہ شدہ است در کتاب بیان کہ در علم فقہ است کہ روایت کردہ شدہ است از عثمان رضی اللہ تعالے عنہ کہ تحقیق بود نزدیک او دو کنیزک کہ میسرائیدند پس ہرگاہ ہیکہ وقت سحر میشد

میگفت کہ بند شوید یعنی خاموش شوید چراکہ این وقت صبح است ؏ وروی
الشیخ عبد الرحمن السلمی باسناد عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ
عنہما انہ سئل عن الغناء فقال لا بأس بہ اذا لم یکن معہ شراب ت وروایت کردہ الشیخ عبد الرحمن
سلمی بہ سند کردن از ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ تحقیق او سوال کردہ شد از
سرائیدن پس گفت کہ نیست خوف بآن وقتیکہ نباشد ہمراہ او شراب
؏ وفی تھذیب الامام الشافعی ان عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ اذا خلا فی دارہ ترنم
بالبیت والبیتین ت ودر تہذیب الاخلاق امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ است
کہ تحقیق حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وقتیکہ خالی میشد در خانہ خود یعنی
تنہا میشد ترنم میکرد بایک دو بیت ؏ فاستاذن علیہ عبد الرحمن بن العوف
وھو یترنم فقال اسمعتنی یا عبد الرحمن فقال نعم اذا خلونا
منازلنا نقول کما تقول ت پس طلب اذن کرد بران عبد الرحمن بن عوف
یعنی ارادہ درآمدن کرد نزدیک او وحالانکہ او ترنم میکرد پس گفت او
آیا شنیدی تو ای عبد الرحمن پس گفت آری وقتیکہ خالی میشوم مکان
ہاے خود را میگوئیم چنانکہ تو میگوئی ؏ فثبت بھذا ان الغنا التطیب
النفس مباح وھو متعارف بینھم ت پس ثابت شد باین کہ تحقیق

غنا بنا بر خوش نمودن نفس مباح است و ہمین است مشہور میان
او شان ہم وذکر الغزالی عن یونس بن عبد الاعلی انہ قد سالت الامام
الشافعی عن اباحۃ اہل المدینۃ السماع فقال لا اعلم احدا من علماء الحجاز ان یکرہ
السماع الا ان یکون منہ فی الاوصاف منکرا ت وذکر کردہ است امام غزالی از یونس
بن عبد الاعلی کہ تحقیق او گفت کہ تحقیق سوال کردہ شد امام شافعی از
مباح کردن اہل مدینہ سماع را پس گفت نمیدانم کسی را از علمائے حجاز
کہ مکروہ پندارد سماع را مگر اینکہ باشد ازان در وصفہا کسی چیز انکار
کردہ شدہ ہم اما قول ابن مسعود رضی اللہ عنہ الغناء ینبت النفاق
فی القلب کما ینبت الماء البقل فہو دلیل علی اباحۃ ایضا ت لیکن قول
ابن مسعود رضی اللہ تعالے عنہ کہ غنا میرویاند نفاق را در دل چنانکہ
میرویاند آب سبزہ را پس این دلیل است بر مباح شدن او نیز ہم
اذا النفاق لا یصلح الا فی امر صالح بان یکون الفاعل نیۃ فاسدۃ فالنیۃ
الفاسدۃ یفسد العمل ت چراکہ نفاق صلاحیت نمیدارد مگر در امر نیک بایں
طور کہ باشد برائے فاعل نیت فاسد پس نیت فاسد فاسد میکند عمل را
ہم فثبت بہ ان الغناء فی نفسہ امر صالح بالاتفاق ت پس ثابت شد

باینکہ تحقیق غنا در ذات خود امر نیک است بالاتفاق م اما قول عثمان

رضی اللہ عنہ ما تغنیت ولا تمنیت ولا مسست ذکری بیمینی منذ

بایعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فھو محمول علی غناء الجاھلیۃ للتوفیق لان الراوین القولین وھو اصل

ست لیکن قول حضرت عثمان رضی اللہ تعالی عنہ کہ نہ سرائیدم ونہ آرزو کردم ونہ

مساس کردم شرمگاہ خود رابدست راست خود از وقتیکہ بیعت کردہ ام

از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس این قول حمل کردہ شدہ است برغنا

ایام جہالت وبرآنچیزکہ مشابہ اوست چنانچہ غنا کردہ میشد در زمان جاہلیت

برائے موافقت خبرہائے درمیان ہردو قول وہمیں اصل ست یعنی میان

ہردو قول حضرت عثمان کہ از قول اول کہ نزد او دو کنیزک میسرائیدند

اباحت معلوم میشود وازین قول ثانی عدم اباحت م ولذلک قال الشیخ

فی السماع حلال وحرام وشبھۃ ت وبرائے ہمیں گفتہ است حضرت

سلطان المشایخ رحمۃ اللہ للعالمین رضی اللہ تعالے عنہ کہ در سماع

حلال وحرام وشبہۃ است م فمن سمع بنفس مشاھدتہ شھوۃ وھوے

فھو حرام المشابھۃ غناء الجاھلیۃ ت پس شخصی کہ میشنود بنفس مشاہدہ شہوت

وہوا وحرص پس این حرام ست بسبب مشابہ بودن او غناء ایام جاہلیت را

م ومن سمع بطبع علی صفة مباح من جاریة او زوجة کان فیه دخول

شبهة اللهو ت وشخصیکہ بشنود بطبیعت بر صفت مُباح از کنیزک خود

یا از زوجہ خود باشد دران داخل شدن شبہہ لہو زیراکہ بذات خود مُباح

است لیکن مشابہ بلہوست م ومن سمع بقلب سلیم عن اللھو والطبع

للاعتبار والانتباہ والشوق الی لقاء اللہ تعالی فھو حلال بالاتفاق

ت وکسیکہ بشنود بدل سالم از لہو ولذت طبع برائے عبرت وخبردار شدن

وشوق سوئے مُلاقات باریتعالے پس این حلال است بالاتفاق

م ویومی الیہ اقوال الصوفیة ت واشارہ میکند سوئے

این قولہائے صُوفیان م قال ذی النون السماع وارد حق یزعج القلب

الی الحق فمن اصغی الیہ بحق تحقق ومن اصغی الیہ بنفس تزندق

ت گفتہ است ذوالنون مصری کہ سماع وارد حق تعالی است

برانگیختہ میکند دل را بسوئے حق تعالی پس کسیکہ گوش کند طرف او بہ

حق محقق شد وکسیکہ گوش کُند طرف او بتقاضائے نفس زندیق شد

م وکذا قال الشبلی رحمہ اللہ علیہ حین سئل عنہ ظاھرہ فتنة وباطنہ عبرة

فمن عرف الاشارة حل لہ السماع والا فقد استدعی الفتنة وتعرض للبلیة

ت وهمچنیں گفته است شیخ شبلی رحمته الله علیه وقتیکه سوال کرده شد ازاو
گفت که ظاهر سماع فتنه است و باطن او عبرت است پس هر که شناخت
اشاره را حلال شد برائے او سماع واگرنه پس تحقیق درخواست کرد فتنه را
وپیش آمد بلا ها م فثبت بهاان السماع اللطیف غذاء الارواح لاهل المعرفه
وبالنظر الی نفسه حسن قبیح اصلا اذ هو حظ الارواح وبه
هزت الاشباح ت پس ثابت شد باینکه تحقیق سماع لطیف
غذائے روح هاست برائے اهل معرفت ونظر کردن سوئے ذات
خود نیکوست زبون نیست هرگز جهته ایں که او حظ روح هاست وباو
جنبش جسم هاست م کما قال ابو علی الدقاق السماع لطف غذاء الارواح
لاهل المعرفه ولکن مختلف بحکم المستمعین ت چنانکه گفته است ابو علی دقاق
که سماع الطف تر غذائے ارواح هاست بنا بر اهل معرفت ولیکن
مختلف میشود حکم او به حکم شنوندگان م فمن حمله علی حق فله حق ومن
حمله علی ضده فهو کذلک ت پس هر که حمل کرد اورا بر حق
پس برائے او حق است وکسیکه حمل کرد او را بر ضد او یعنی بر خلاف
حق پس او همچنیں است یعنی سماع هم خلاف است م فهو کالرائحه

الشجر بینۃ اذا ھبّت علی البساتین بروح المشام بطیبہ واذا مرت علی المزابل یحرق نفسہات پس سماع مانند باد درخت ہاست وقتیکہ ورد بر باغ ہا راحت می بخشد مشام را بخوشبوئی خود و وقتیکہ میگذرد بر قاذورات میسوزاند آنرا ذات او بسبب بدبوئے م فالاحتیاط بہ علی قدر استعداد للمستمعین ت پس احتیاط بسماع براندازہ استعداد شنوندگان است م لذلک قال الشیخ فی السماع ثلثۃ متسمع و مستمع و سامع ت وبرائے ہمیں فرمودہ است حضرت شیخ سلطان المشائخ رحمۃ اللعالمین کہ در سماع شنوندگان سہ قسم اند م متسمع و مستمع و سامع فالمتسمع یسمع بوقت والمستمع یسمع بحال والسامع یسمع بحق ت پس متسمع میشنود بوقت و مستمع میشنود بحال و سامع میشنود بحق م فصفتہ المتسمع التواجد و صفتہ المستمع الوجد و صفتہ السامع الوجود کما سنذکر فی ھذا الاصل پس صفت متسمع تواجد است صفت مستمع وجد است و صفت سامع وجود است چنانچہ قریب است کہ ذکر میکنیم درین اصل م الاصل عاشرا فی بیان حقیقۃ التواجد ت اصل دہم در بیان حقیقت تواجد است م التواجد حرکتہ موزونہ تصدر عن المستمع

بلا اختیارة عند غلبة السماع علیه فہوت مستحسن تواجد حرکتی است وزن
کردہ شدہ صادر میشود از مستمع بدون اختیار او نزدیک غالب شدن
سماع براں پس او نیکوست م اذھویستدعی وجد القلب والوجد
داعی الی وجود المحبوب یست چراکہ او درخواست میکند وجد دل را و
وجد طلب کنندہ است سوئے وجود محبوب م ویؤیدہ قول النبی
صلی اللہ علیہ وسلم حدیث قال علیہ السلام حین اطلق معاویة رضی اللہ
تعالی عنہ التواجد علی اللعب یا معاویة لیس بکریم من لم یتہز عند سماع ذکر الحبیب ت وتائید
میکند ایں را قول پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ازیں وجہ کہ گفت آن سرور
صلی اللہ علیہ وسلم وقتیکہ اطلاق کردے معاویہ رضی اللہ تعالی عنہ تواجد
را بر لہو ولعب کہ اے معاویہ نیست بزرگ کسی کہ نہ جنبش کند نزدیک
شنیدن ذکر دوست م وسئل الجنید رحمة اللہ تعالی علیہ عن التواجد فقال ان
اللہ تعالی خاطب الارواح فی المیثاق بقولہ عزوجل الست بربکم استغربت
من رحمہا بسماع الکلامت وسوال کردہ شد حضرت جنید بغدادی رحمة اللہ
تعالے علیہ از تواجد پس گفت کہ تحقیق خدائے تعالی خطاب کردہ ست
روح ہا در روز میثاق بقول خود کہ آیا نیستم من پروردگار شمایان

پُرشد نداز پروردگار خود بشنیدن کلام یعنی بسبب شیرینی ادم والارواح
فاذا سمعوا السماع حرکہم ذکر ذلک در وحرکت پس ہر گاہ کہ شنیدند
سماع را حرکت دہانید او شان را ذکر ہمون آواز م فالاهتزاز به لیس بمنکر لان
النبی علیه السلام فعل کذا والصحابة رضی الله تعالیٰ عنهم کذلک پس جنبش کردن
بسماع نیست انکار کردہ شدہ چراکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہمچنان کردہ است و
صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم ہمچنان کردہ اندم وقد روی انه علیه الصلوٰۃ والسلام
قال لعلی رضی الله تعالیٰ عنه انت منی وانا منک فتحجل ت و تحقیق روایت کردہ
شدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گفت برائے علی رضی اللہ تعالیٰ
عنہ کہ تو از من ہستی و من از تو ہستم پس او ازین بشاشت جنبش فرمودم
وقال لجعفر رضی الله تعالیٰ عنه اشبهت خلقی وخلقی فتحجل ت وگفتہ است
آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم برائے جعفر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مشابہ ہستی تو خلق
مرا یعنی پیدایش مرا در اعضائے بدن و خُلق مرا یعنی اخلاق مرا پس جنبش
نمودم وقال لزید رضی الله تعالیٰ عنه انت اخونا ومولانا فتحجل ت وگفتہ است
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ تو برادر من ہستی
و محبوب من ہستی پس او جنبش نمودم والتحجل عند الطرب وهو صفة

للروح کما اشار الجنید رضی الله تعالی عنه الیه بالتحریک القالب ت وجنبش کردن نزدیک خوشی است
واین صفت برائے روح چنانچه اشاره کرده است جنید رضی الله تعالی عنه
سوئے این ومتحرک شدن دل باوست م فالروح محرك والقالب محرك
ت پس روح حرکت دهنده است وقالب حرکت داده شده است م فاذا
کان الروح یهتز بالنغمة والقالب یهتز به فلا یصدر عن المتواجد الا بحرکة الموزونة
ت پس وقتیکه شد روح که جنبش می آید بسبب نغمه وقالب گرو کرده شد بآن
یعنی متابعت او حرکت میکند پس صادر نمیشود از تواجد کننده مگر بحرکت موزونه
م اذ النغمة موزونة فلا سبیل للانکار لانه یوجد بلا اختیار المتواجد ت
چراکه نغمه وزن کرده شده پس نیست راه بنا بر انکار او وزیراکه او یافته میشود
بدون اختیار تواجد کننده م فالتواجد دون الرقص اذ هو تحرك باختیار
للتصنع وهو فعل السفهاء المتصنعین عند غلبة الهواء فهو حرام بالاتفاق
ت پس تواجد سوائے رقص است جهة اینکه رقص حرکتی است باختیار برائے
خود نمائی واین کار احمقان خود نمایش کنندگان است نزدیک غالب آمدن
هوا وحرص بر ایشان پس این حرام ست بالاتفاق م اما حرکة المتواجدین
فمتنوعة بتنوع الاحوال ت ولیکن حرکت تواجد کنندگان پس نوع نوع کرده شده

است بہ نوع نوع شدن احوال وشاں یعنی حرکت آنہا بسیار قسم است م حرکۃ
تصدر عنہ عند النقب وہی کحرکۃ المذبوح عند الموت یک حرکتی است کہ صادر
میشود ازاں یعنی از تواجد کنندہ نزدیک شدت کرب و این حرکت مثل حرکت
جانورے ذبح کردہ شدہ است نزدیک ذبح کردن م وحرکۃ توجد بہم عند الطلب
وہی کحرکۃ النون عند مشاہدۃ البحر عن الساحل و دیگر حرکتی است کہ
یافتہ میشود باوشان نزدیک طلب و ایں مانند حرکت ماہی است نزدیک دیدن او
دریارا از کنارہ م وحرکۃ تنبعث منہم عند الطرب وہی کحرکۃ الفراش عند
لقاء النور و دیگر حرکتی است کہ برانگیختہ میشود ازاوشاں نزدیک خوشی
وایں مانند حرکت پروانہ نزدیک ملاقات کردن نور م فالنقب للنفس والطلب للقلب
والطرب للروح پس نقب برائے نفس است وطلب برائے دل است و
طرب برائے روح است م فالنفس بہ ھلک والقلب سلک فی الروح ملک
پس نفس باو ہلاک شد و دل راہ یافتہ شد و روح مالک شد م فہذا لا
ھتزاز مختص باھل الکمال کما اھتز النبی صلی اللہ علیہ وسلم مع الصحابۃ عند سماع ھذہ القصیدۃ
الملومۃ من المحبۃ پس این جنبش خاص کردہ شدہ است باہل کمال چنانچہ
جنبش کردہ است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہمراہ یاراں نزدیک شنیدن ایں قصیدہ

که پراست از دوستی شعر لقد لسعت حیۃ الھوی کبدی ؛ فلا طبیب لھا ولا راق ؛ الا الحبیب الذی شغفت بہ ؛ فعندہ رقیتی وتریاقی ترجمہ این است البتہ تحقیق بگزید مار دوستی

جگر مرا پس نیست حکیم برائے او ونہ دوا مگر دوستیکہ فریفتہ شدہ ام من اورا

پس نزدیک او دوائے من است وتریاق من ہست وشخصی ترجمہ این رباعی

درنظم فارسی کردہ است **رباعی**

بگزید مار عشقت جگر کباب مارا نہ طبیب میشناسد نہ فسون گراین دوارا

مگر آن حبیب دلبر کہ ربود جان زدستم بفسون گری درآید بکند علاج مارا

م حتی سقط ردائہ عن منکبیہ ت تا اینکہ افتاد چادر آنحضرت صلی اللہ

علیہ وسلم از شانہ او م فاذا کان التواجد فعل النبی صلی اللہ علیہ وسلم واصحابہ رضی اللہ

تعالی عنہم فھو محمود ت پس ہرگاہیکہ شد تواجد کار پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ویاران او

رضی اللہ تعالی عنہم پس او نیکوست م وانکان بالنظر الی ظاھرہ لعب کما نسبہ

معاویۃ رضی اللہ تعالی عنہ الیہ حیث قال ما احسن لعبک یارسول اللہ فمنعہ النبی

صلی اللہ علیہ وسلم کما ذکرنا ت واگرچہ ہست بنظر کردن طرف ظاہر او لعب چنانچہ

نسبت کردہ است اورا معاویہ رضی اللہ تعالی عنہ سوئے لعب ازین وجہ

کہ گفت لعب تو چہ خوب است یا رسول اللہ پس منع فرمود اورا پیغمبر صلی اللہ
علیہ وسلم چنانچہ ذکر کردیم م وکان لہ ظاهر وباطن ظاهرہ حرکات مزعجة
وباطنہ غلبات محفیة ت وہست برائے وجد ظاہر وباطن ظاہر او حرکت ہاست
کہ دیدہ می شوند وباطن او غلبہ ہائی ست یعنی واردات پوشیدہ است
م فہو عند ارباب الصورة ھزل اذ ھم لا یطلعون علی الغلبة السریة بحسون الحرکة
ت پس او نزدیک صاحبان صورت یعنی ظاہر بینان لہو ولعب است
سبب اینکہ ایشان اطلاع نمیدارند بر غلبہ یعنی بر ذات پوشیدہ وحس میکنند یعنی
می بینند حرکت صوریہ را یعنی ظاہریہ را م وعند اصحاب السر جد اذ ھم یغلبون
بالمشاھدة السریة ولا یشاھدون الحرکة الصوریة ت ونزدیک صاحبان راز
یعنی اہل باطن کوششی است یعنی دولتی است زیراکہ ایشان غلبہ کردہ میشوند
بمشاہدہ سریہ ونمی بینند حرکت ظاہریہ را م فہذا الخبر المسند ینبئ عن ہاتین
الحالتین وھو الصحیح لا شبہة فیہ ت پس این حدیث مسند کردہ
شدہ خبر میدہد ازین ہر دو حالت وہمین صحیح است نیست شبہہ دراو م اما جاء
صاحب العوارف فیہ محمول علی قول معاویة فی اطلاق التواجد علی اللعب ت لیکن

تردد صاحب عوارف دریں حمل کردہ شدہ است بر قول معاویہ در اطلاق
کردن اوتواجد را بلعب م فهو شیخ ذاکر شاکر بنعمة الله تعالیٰ لایفتر عن ذکرہ
لیلاً و نهاراً سراً وجهاراً اقرب الی صفة الملائکة لکن لیس له من حال العشق و غلبة السماع
شعور ت پس آن شیخ ذکر کنندہ است و شکر کنندہ است بہ نعمت
خدائے تعالیٰ سستی نمیکند و غافل نمیماند از ذکر حق سبحانہ شب و روز آہستہ
و بآواز بلند و نزدیک است سوئے صفت ملائکہ لیکن نیست برائے او از حال
عشق و غلبہ سماع شعور م اذ لیس بینهما ملازمة مسلوبة لا یوجد احد
بدون الاخر ت چراکہ نیست درمیان آن ہر دو لزوم برابری کہ نہ یافتہ
میشود یکی بدون دیگر م کما ذکر شیخنا نظام الحق والدین عن الشیخ العارف
نجم الدین قدس الله سرهما فی الفوائد انه قال فی شانه ان فی کل نعمة ما هی تمکن
للبشر وجودها فی موجود لهذا الاخ العزیز الا نعمة الشوق و نعمة السماع فانهما
مفقود عنه لقوة الصحو و الاشتغالات بالتعبد چنانچہ ذکر کردہ است شیخ ما رحمتہ للعالمین
سلطان المشایخ حضرت نظام الحق والملة والدین از شیخ عارف نجم الدین
قدس سرہما در فوائد الفواد شریف کہ تحقیق گفت آنحضرت در شان او کہ تحقیق
دریں ہر نعمتی کہ ممکن باشد برائے آدمی وجود او پس آن نعمت موجود است

برائے این برادر عزیز مگر نعمت عشق و نعمت سماع پس اثر این ہر دو گم شدہ
است ازاو برائے قوی شدن صحو و مشغول شدن او در عبادت م فخلجانہ
لا یدل علی ضعف ھذا الخبر بل یرجع الی ضعف الحال کان صاحب القوۃ درج
فیہ وھو اقرب الی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واعلم بالسنن والاثار روا و نبعرف صحۃ
م پس خلجان او دلالت نمیکند بر ضعیف شدن این حدیث بلکہ رجوع میکند
سوئے ضعف حال آن شیخ چراکہ صاحب قوۃ القلوب درج کردہ است
این حدیث را در کتاب خود و این صاحب قوۃ القلوب نزدیکتر است طرف
زمانہ جناب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و دانا ترست بحدیثہا و خبر میدارد بہ صحیح
شدن حدیث م فافہم ت پس فہم کن م الخاتمۃ ت خاتمہ است
م اعلم ان مسئلۃ السماع مختلف بین الفریقین المذکورۃ کما بیناہ
ت بدانکہ مسئلہ سماع اختلاف کردہ شدہ است درمیان فرقہ ہائے ذکر کردہ
شدہ چنانچہ بیان کردیم م فلا یکون اباحۃ مقیدۃ بزمان دون زمان
ت پس نخواہد شد مباح شدن او قید کردہ شدہ بیک زمان بدون زمانہ دیگر
م کذلک الاباحۃ والحرمۃ لانہما لا یثبتان الا بالوحی والوحی بعد نبینا علیہ الصلوۃ
والسلام منقطع ت ہمچنان مباح شدن و حرام شدن چراکہ این دو حکم ثابت نمیشوند

مگر بوحی و وحی بعد پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم منقطع است م فکیف یصح قول المنکر

انہ قال علیہ ما ینبغی ان السماع کان مباحا فی زمان السلف فلان

حرام بالاتفاق اذا اھل فی زماننا مفقود ت پس چگونہ صحیح میشود قول انکار کنندہ

کہ تحقیق او گفت برا و باد چیز یکہ آں مستحق اوست کہ تحقیق سماع بود مباح در

زمان سلف پس اکنوں حرام است بالاتفاق جہت اینکہ مردم اہل

در زمان ما گم شدہ اند م وھو ادعاء الوحی واطلاع الغیب لان فقد انہ

لا یتحقق الا بھا وھو کفر بالاتفاق و ایں دعوی وحی و علم غیب است چرا کہ گم شدن اہل

معلوم نمیشود مگر بآن ہر دو و ایں کفر است بالاتفاق زیرا کہ وحی موقوف

است و عالم غیب خدائے تعالی است م فثبت ان بہ قوام الضلال ولا یقول

مثل ھذا الا المبتدع الضال ت پس ثابت شد کہ تحقیق باین یعنی بقول

منکر قوام گمراہی است و نمیگوید مانند ایں مگر بدعتی گمراہ م فافھم ت پس فہم کن

م واجتنب عنہ ت و پرہیز کن ازو م وانظر فی ھذہ الرسالۃ بعین الانصاف

حتی تتحقق خلاف الاخلاف ت و نظر کن دریں رسالہ بچشم انصاف تا آنکہ متحقق شود خلاف

اختلاف م وفقنا اللہ تعالی وایانا علی منا بعۃ سلف الصلحین بحق نبی المختار وآلہ الاخیار

ت و توفیق دہد ترا خدائے تعالی و مایان را تابعداری سلف نیک مردان بحق پیغمبر مختار

و اولاد او کہ نیکو اند ❊

تمت